

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ ТА СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

КАФЕДРА ФІНАНСІВ ТА ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

ШКАБАРА Інна Валеріївна
(студентка групи ЗФБС-23-М)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

(представлена на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий
ринок»
освітньо-професійна програма «Фінанси, банківська справа, страхування та
фондовий ринок»)

Завідувач кафедри фінансів та
цифрової економіки
д.е.н. проф. Н.Г. Виговська.
(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

(підпис)

Науковий керівник
к.е.н. доц. Дячек С.М.
(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

(підпис)

Рецензент
д.е.н., проф. Полчанов А.Ю.
(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

(підпис)

Анотація

Шкабара І.В. Фінансова система України в умовах війни.

Кваліфікаційна робота представлена на здобуття освітнього ступеня «магістр» галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 072 «Фінанси банківська справа, страхування та фондовий ринок». – Державний університет «Житомирська політехніка», Житомир, 2024.

Дослідження присвячено розвитку теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій з удосконалення фінансової системи України в умовах війни.

Проведено аналіз особливостей функціонування фінансової системи України в умовах воєнного часу, відокремлено проблеми та чинники, які впливають на недосконалість фінансової системи за утворених умов та аналізу її роботи під час війни. Розглянуто складові фінансової системи, проаналізовано елементи фінансової системи України та основні підходи до реформування фінансової системи під час воєнного стану.

Ключові слова: фінансова система, фінансова стабільність, цифровізація.

Annotation

Shkabara I.V. Financial system of Ukraine in conditions of war.

The qualification work is presented for obtaining the master's degree in the field of knowledge 07 "Management and administration" specialty 072 "Finance, banking, insurance and the stock market". - Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, 2024. The research is devoted to the development of theoretical foundations and the development of practical recommendations for improving the financial system of Ukraine in the conditions of war. The analysis of the peculiarities of the functioning of the financial system of Ukraine in wartime conditions was carried out, the problems and factors affecting the imperfection of the financial system under the existing conditions and the analysis of its work during the war were separated. The components of the financial system are considered, the elements of the financial system of Ukraine and the main approaches to reforming the financial system during martial law are analyzed.

Keywords: financial system, financial stability, digitalization.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	8
1.1. Економічна сутність фінансової системи	8
1.2. Фінансова система держави: проблеми структурування	17
1.3. Роль фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави	34
Висновки до 1-го розділу.....	43
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	45
2.1. Ретроспективний аналіз стану забезпечення фінансової безпеки України.....	45
2.2. Фінансова стабільність національної економіки та шляхи її забезпечення в Україні.....	56
2.3. Напрями реформування фінансової системи України.....	61
Висновки до 2-го розділу.....	66
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фінансова система України переживала не одну кризу. Останньою масовою кризою був період 2014-2015 р., який ознаменувався Євромайданом, втечею президента з країни, анексією Криму та окупацією й введенням антитерористичної операції на Донбасі. Через ці події фінансова система України не витримала, курс долара бив усі антирекорди та сягнув позначки більше 30 грн. за 1 американський долар, золотовалютні фонди були спустошені. Фінансова система України була не готовою до таких непередбачуваних подій. За допомогою підтримки іноземних партнерів, кредитів Світового банку, Міжнародного валютного фонду фінансова система України з того часу почала відновлення та забезпечила певне економічне зростання країни. Але уже в 2020 р. перед фінансовою системою виникли нові труднощі викликані пандемією Covid-19 з якою Україна поступово також справилася. Й так складається уже історично, що тільки економічна ситуація в країні починає відновлюватися одразу наступає нова криза. Причиною нової та найбільш масштабної кризою стало повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, яке розпочалося наприкінці лютого 2022 р. Тому досить актуальним завданням постає дослідження стану фінансової системи України в умовах війни.

Для будь-якої держави наявність ефективної фінансової системи є важливою умовою функціонування її економіки. Фінансова система є достатньо складною за своєю будовою. За допомогою фінансової системи держава накопичує та використовує ресурси для утримання свого апарату, а також направляє їх на виконання своїх функцій й під час війни. Пошук найбільш дієвих підходів до формування ефективної фінансової системи на основі аналізу особливостей функціонування фінансової системи в країні під час воєнного стану є важливим завданням в умовах постійної мінливості зовнішнього та внутрішнього середовищ, які нині відбуваються у економіці.

Дослідження даної проблеми у своїх працях висвітлювали такі науковці і дослідники, як І. Онищук, М. Карлін, А. Нестеренко, Л. Шкварчук, Н. Шпак, Н. Ярошевич. При цьому, незважаючи на наявні дослідження у даній сфері, слід відзначити, що кількість робіт, присвячених комплексному дослідженню особливостей фінансової системи в умовах війни, є незначною. Цей факт зумовлює актуальність дослідження й написання кваліфікаційної роботи.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретичних положень щодо особливостей фінансової системи України у воєнний час та розробка практичних рекомендацій з напрямів її реформування.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- розкрити поняття «фінансової системи»;
- дослідити фінансову систему держави з точки зору проблеми структурування;
- аргументувати роль фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави;
- провести ретроспективний аналіз стану забезпечення фінансової безпеки України;
- оцінити фінансову стабільність національної економіки та шляхи її забезпечення в Україні;
- розробити практичні рекомендації з напрямів реформування фінансової системи України.

Об'єктом дослідження є фінансова безпека України.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти фінансової системи України у воєнний час.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, які ґрунтуються на сучасних теоретико-методологічних підходах, що дало змогу забезпечити досягнення поставленої мети та вирішення сформульованих завдань, зокрема: *аналізу і синтезу* – під час уточнення понятійного апарату; *індукції та дедукції* – для формулювання узагальнень і теоретичних висновків на основі вивченого

матеріалу; *статистичної обробки інформації* – для аналізу стану показників в умовах воєнного часу; *узагальнення* – для формулювання висновків і пропозицій.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; матеріали й статистичні дані Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених; ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого наукового питання – обґрунтуванні теоретичних положень щодо особливостей фінансової системи України у воєнний час та розробці практичних рекомендацій з напрямів її реформування. До найвагоміших наукових результатів, які характеризують новизну дослідження та особистий внесок автора, належать такі:

- систематизовано наукові погляди до трактування поняття «фінансова система» (сукупність фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму);

- узагальнено актуальні проблеми фінансової системи України в умовах війни (відсутність ефективної державної підтримки розвитку малого і середнього бізнесу; недосконалість діючої системи оподаткування; неефективний контроль за сплатою податків (надмірна перевантаженість чинного податкового законодавства великою кількістю наданих пільг); неефективне функціонування бюджетної системи та недостатній контроль за цільовим і раціональним використанням бюджетних коштів.);

- здійснено ретроспективний аналіз стану забезпечення фінансової безпеки України у 2010-2023 роках, що дозволило визначити потенційні загрози для фінансової системи (в частині банківської безпеки, боргової безпеки, бюджетної безпеки, безпеки небанківського фінансового сектору, грошово-кредитної безпеки та валютної безпеки України);

- розроблено практичні рекомендації з напрямів удосконалення фінансової системи України (в частині перспектив покращення в час війни доведено необхідність розвитку та впровадженні нових технологій у фінансовій сфері: електронні платежі, банківські послуги онлайн, розвиток фінтех-компаній та використання блокчейн-технологій та е-гривні. Завдяки цьому, банки зможуть швидше та ефективніше виконувати свої функції, а люди матимуть можливість здійснювати фінансові операції незалежно від місця перебування та обставин).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні наукові положення кваліфікаційної роботи можуть бути використані контролюючими органами державної влади та місцевого самоврядування у процесі реалізації своїх повноважень, а також застосовуватися при викладанні дисциплін Фінанси, Місцеві фінанси та Бюджетний менеджмент.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення та результати дослідження доповідалися та опубліковані в матеріалах науково-практичних конференцій («Конференція, присвячена Дню науки», м. Житомир, 13-17 травня 2024 р. та «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу», м. Житомир, 7-8 листопада 2024 р.).

Структура, зміст та обсяги роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і пропозицій, списку використаних літературних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 80 сторінки машинописного тексту, у тому числі 7 таблиць, 7 рисунків. Список використаної літератури нараховує 97 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1.1. Економічна сутність фінансової системи

Актуальним є дослідження теоретичних засад формування та розвитку фінансової системи задля уникнення поверхневого, а подекуди фрагментарного розуміння тих процесів і явищ, що мають місце у ній, чи прийняття необґрунтованих ситуативних фінансових рішень щодо управління грошовими і фінансовими потоками. Проте, доводиться констатувати, що в Україні зовсім небагато фундаментальних наукових досліджень з теорії та методології даної проблематики, прагматизму організації й механізму функціонування фінансової системи.

Віддаючи належне високому рівню тих небагатьох наукових досліджень [18; 19] та спираючись на зроблений ними внесок у розбудову теоретичних засад розвитку фінансової системи України, спробуємо розвинути окремі теоретико-концептуальні положення і зокрема, щодо змісту фінансової системи, складу її функціональних елементів, фундаментальних принципів організації та особливостей функціонування тощо.

Тим паче, що у науковій та навчально методичній літературі все ще спостерігається феномен «розмитості» змісту цього поняття, що безумовно впливає як на дослідження сутності фінансової системи, так і на її структурування, забезпечення ефективного управління фінансами.

Для теорії і практики правильне визначення сутності фінансової системи й окремих її функціональних елементів має важливе значення, оскільки сприяє побудові ефективної фінансової політики, націленої на економічне зростання й поліпшення добробуту населення.

На жаль, сучасна парадигма фінансової думки характеризується відсутністю єдиної системи загальнотеоретичних підходів, ідейних засад та

структуралізму (тут мова іде про наукову методологію, що головним завданням висуває дослідження внутрішньої форми або структури фінансової системи) щодо фундаментального розкриття глибинної сутності фінансової системи.

Почнемо із того, що поняття “фінансова система” складається із двох – “система” і “фінанси”. Термін “система” етимологічно походить з грецької, що в перекладі означає – поєднання, утвір.

У філософському словнику [20] та у тлумачному словнику сучасної української мови [21] він трактується як сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв’язок чи взаємодія.

Найважливішими рисами системи є діалектична єдність розчленованості і цілісності. Із філософської точки зору сукупність якісно визначених елементів становить зміст системи, а сукупність закономірних зв’язків між елементами – її внутрішню форму, або структуру.

Що ж стосується другого поняття, то слід зауважити, що фінанси самі по собі є досить складним суспільним явищем, розкриття сутності якого потребує окремого логічно завершеного дослідження.

Разом з тим, прикметник “фінансова” у терміні “фінансова система” вказує на сферу докладання зусиль у процесі формування цілісного уявлення про фінанси і фінансову систему як єдине ціле, а також конкретизує логіку дослідження.

Зважаючи на вище висвітлене, маємо підстави стверджувати, що поняття “фінансова система” є розвитком і логічним продовженням більш загального поняття “фінанси”, про яке дедалі частіше говорять як про особливе господарство в господарстві.

На думку вчених фінанси заслуговують на таке специфічне їх вивчення (саме як господарства в господарстві) через те, що з одного боку, вони відіграють величезну роль в організації і функціонуванні всієї економічної системи [17].

Економічна система будь-якого суспільства не може функціонувати без належно організованих обмінно-розподільчих відносин, які відображаються в

різноманітних грошових потоках між державою і економічними суб'єктами, між регіонами та окремими державами.

З іншого боку, фінанси мають свою власну систему, яка представлена певними суб'єктами, чий економічні інтереси прямо чи опосередковано пов'язані із результатами розподільчих відносин. У ній відбувається перманентний рух грошових і фінансових потоків, вона має відповідний апарат управління, правове забезпечення; у ній реалізується певна фінансова політика, що є результатом боротьби ідеологій, наукових доктрин, політичних переконань, уявлень про соціальну справедливість [17].

Фінансова система, так само як і фінанси, явище об'єктивне. Це зумовлено тим, що фінансова система виникла з появою держави і нерозривно пов'язана з її функціонуванням.

Без перебільшення можна констатувати, що характер організації, структура й довершеність фінансової системи та механізм її функціонування виступають свого роду індикатором економічного розвитку держави та добробуту народу.

Тому фінансова система держави, з одного боку, є відображенням форм і методів конкретного використання фінансів в економіці, а з іншого – її структура та функціональні елементи визначаються, значною мірою, типом і моделлю економічної системи (див. рис. 1.1.).

Зокрема, в умовах командноадміністративної економіки, суспільний устрій якої характеризується державною власністю, а розподільчі відносини – надмірною централізацією фінансових ресурсів (більше 80%), має місце значний перерозподіл грошових і фінансових потоків через державний бюджет. Така фінансова система є спрощеною і дещо примітивною: не всі її ланки достатньо розвинені, основні – державний бюджет і фінанси державних підприємств [17].

Тип економічної системи Характерні ознаки	Командно-адміністративна економіка	Ринкова економіка вільної конкуренції	Перехідна економіка	Регульована ринкова економіка
1. Форма власності	Державна	Приватна	Поява корпоративного сектору і приватної власності	Державна і приватна
2. Рівень централізації фінансових ресурсів	Надмірна централізація (більше 80%) через державний бюджет	Спрацьовує дія алокаційної функції державних фінансів	Пропорції перерозподілу фінансових ресурсів часто змінюються, залежно від фінансових пріоритетів	Від 25 до 60 відсотків
3. Використання фінансових інструментів	Планове управління і централізоване ціноутворення	Активне використання фінансових інструментів та важелів	Недостатнє	Поєднання регулюючої ролі держави із ринковою конкуренцією
4. Рівень розвитку фінансової системи	Спрощена і дещо примітивна	Досягає довершеності	У стадії розвитку і удосконалення	Досягає довершеності
5. Основні сфери і ланки фінансової системи	Державний бюджет і фінанси державних підприємств	Усі сфери та ланки достатньо розвинуті, пріоритетну роль відіграє фінансовий ринок і корпоративний сектор	На стадії формування фінансовий ринок, система державного кредиту, недостатній розвиток фінансового посередництва	Усі сфери і ланки достатньо розвинені, а структурне співвідношення між ними визначається моделлю економіки

Рис. 1.1. Вплив типу економічної системи на структуру та рівень розвитку фінансової системи [17].

Натомість, в умовах ринкової економіки вільної конкуренції, для якої характерні: приватна власність на ресурси, активне використання фінансових інструментів та важелів (цін, відсоткових ставок), що вільно встановлюються під дією попиту і пропозиції на ринках, в найбільшій мірі спрацьовує свобода економічного вибору і діє алокаційна функція державних фінансів (функція алокації обумовлена роллю держави як виробника та постачальника коштом бюджету тих благ і послуг, які ринковий сектор забезпечити, в принципі, неспроможний – національна безпека, судочинство, правопорядок, благоустрій та ін.) [17].

Дещо суперечливо виглядає фінансова система в умовах перехідної економіки (у межах якої все перебуває у стані змін і удосконалення). Окремі ланки такої фінансової системи знаходяться на стадії формування (становлення і розвиток фінансового ринку та системи державного кредиту, порівняно

невисокий розвиток фінансового посередництва, поява підприємств у постприватизаційний період, які змінивши свій організаційноправовий тип із державних на акціонерні товариства, все ще істотно різняться в управлінні фінансами з компаніями, корпораціями західного зразка, залишаючись керованими державними органами управління). Частогусто змінюються фінансові пріоритети, а також пропорції розподілу фінансових ресурсів; склад функціональних елементів фінансової системи [17].

В умовах регульованої ринкової економіки і держава, і приватний сектор відіграють важливу роль у розподілі та перерозподілі суспільних благ; тут в оптимальних пропорціях поєднується регулююча роль держави із свободою економічного вибору і ринковою конкуренцією. У держав із ринковою економікою фінансові системи досягають своєї довершеності; в цілому, маючи однакові закономірності розвитку, вони можуть суттєво відрізнятися у розрізі окремих держав, і це залежить від моделі економіки (так, скажімо, за рівнем перерозподілу та централізації ВВП розрізняють такі моделі організації фінансових відносин в умовах ринкової економіки, як: американську (корпоративну), західноєвропейську та скандинавську (соціально орієнтовану) [22].

Створення досконалої фінансової системи держави – одна з основних умов функціонування її економіки. Побудова раціональної та ефективної фінансової системи є досить складним завданням, реалізація якого потребує тривалого часу. Досвід показує, що становлення фінансових систем розвинених країн відбувалося протягом 50-100 років [2, с. 10], процеси їх удосконалення тривають і нині. Поняття «фінансова система» саме по собі динамічне. Його зміст змінювався і уточнювався в зв'язку зі зміною суспільного ладу держави, а також відповідно до розвитку фінансової науки.

В даний час всі фінансові відносини в суспільстві структуровані у фінансову систему, яка являє собою «сукупність різних сфер і ланок фінансових відносин, в процесі яких утворюються і використовуються фонди грошових коштів» [1].

Фінансова система, як і будь-яка інша система, є не простим набором окремих елементів, а сукупністю взаємозв'язаних елементів, що мають однорідні ознаки.

Стосовно фінансової системи слід зауважити, що більшість українських науковців визначають її за внутрішньою будовою та за організаційною структурою. За першою ознакою це сукупність відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів; за другою – сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками [3, с. 44].

Внутрішня структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок. Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, а ланка – їх відособлену частину.

Багатоланковість фінансової системи сприяє більшій її гнучкості та ефективності.

Поряд з розглядом фінансової системи як різних сфер фінансових відносин її можна представити в інституційній формі – як інфраструктуру різних фінансових інститутів, що здійснюють фінансові операції і одночасно є суб'єктами та об'єктами управління фінансами.

Інститути фінансової системи володіють загальними властивостями фінансів як економічної категорії, але в силу своїх особливостей по-різному впливають на соціально-економічні процеси, разом з тим взаємодіючи між собою.

Кожен з інститутів фінансової системи концентрує специфічні фінансові відносини, за допомогою яких утворюються і використовуються відповідні види грошових фондів (доходів) з метою задоволення різних за своїм змістом і масштабами суспільних потреб [1].

Серед теоретико-методологічних положень, необхідних для з'ясування сутності фінансової системи, принциповими є два. Перше - фінансова система є економічним інститутом. Як і будь-який інший економічний інститут, вона

представляє собою продукт самоорганізації на основі суспільного поділу праці, спрямований на забезпечення потреб індивідів і суспільства. Друге - фінансова система виникла в результаті поділу праці в межах економічної системи, тому її слід розглядати як специфічний (за економічним інструментарієм, виконуваними функціями, способом організації і функціонування) «механізм» координації та оптимізації економічних взаємодій у процесі управління економічними ресурсами суспільства.

На наш погляд, означені положення є вихідними для розуміння сутності фінансової системи. У зв'язку з цим можна виокремити два тісно пов'язані між собою аспекти, які дозволяють аналізувати фінансову систему з системних позицій [5]:

- сутність фінансової системи - властивості, природа фінансової системи і принцип її побудови;

- необхідність фінансової системи - походження фінансової системи, роль в економічній системі, яка визначається її функціями.

Системний підхід виконує роль загальнонаукової методології, тому визначення фінансової системи має спиратися на загальне поняття системи. У методології системного аналізу існує два аспекти визначення системи: дескриптивне - розглядає систему як сукупність об'єктів, властивості якої визначаються взаємовідносинами між цими об'єктами; дає поняття система через визначення системних ознак об'єкта; конструктивне - визначає загальні принципи виділення системи із середовища, насамперед, на основі визначення функцій системи у даному середовищі і, відповідно, передбачає аналіз структури системи, яка визначається її функціями [5].

За останні роки в Україні з'явилося безліч праць науковців-фінансистів, присвячених «фінансовій системі», завдяки чому коло наших знань про неї істотно розширено. Але й дотепер між авторами різних наукових праць, навчальної літератури немає однастайності щодо змісту фінансової системи, її структури в Україні. Ці розбіжності в розумінні суті даної категорії

пояснюється методологічним підходом науковців до з'ясування змісту цього питання.

Зокрема, В.М. Опарін розглядає фінансову систему як таку, що має внутрішньо-змістову якість і організаційну будову. «За внутрішньою структурою фінансова система – сукупність відносно відособлених взаємопов'язаних сфер і ланок, що відображають специфічні форми і методи фінансових відносин. За організаційною будовою фінансова система – сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками» [6].

Якщо перше визначення фінансової системи не викликає принципових заперечень, то з другим погодитися не можна, оскільки в даному випадку має місце підміна фінансової системи як економічної категорії, фінансовим механізмом, який формується для управління фінансовими потоками в різних галузях і сферах суспільної діяльності.

Близьким за змістом до цих визначень фінансової системи є її розуміння авторами підручника «Фінанси (теоретичні основи)», які пишуть, що "фінансова система визначається, з одного боку, як сукупність певних сфер фінансових відносин, з іншого – різних інститутів, що забезпечують фінансування, взаємодію сфер і процес управління ними" [7].

«У загальному вигляді, – пишуть вони, – фінансова система країни, відповідно до основних суб'єктів фінансових відносин держави, підприємств і населення – це сукупність трьох сфер фінансових відносин – державних фінансів, фінансів підприємств і домогосподарств» [7]. У цьому визначенні, окрім змістовної характеристики в загальному вигляді, автори подають структуру фінансової системи, до якої необґрунтовано відносять грошові ресурси домогосподарств.

Такої ж думки щодо фінансової системи дотримується Л. Безгубенко.

«Фінансова система, – пише він, – це сукупність відокремлених, але взаємо-пов'язаних між собою ланок фінансових відносин, що виникають у різних сферах виробничої та невиробничої діяльності в процесі вартісного

розподілу і перерозподілу ВВП та національного доходу з метою формування, розподілу та використання фінансових ресурсів (що здійснюється у фондовій та безфондовій формах при перевазі першої) для задоволення суспільних інтересів і потреб» [8]. Це визначення вигідно відрізняється від попереднього тим, що автор не обмежується абстрактними, загальними положеннями про фінансові відносини, а конкретизує їх, показує, де, за яких обставин вони відбуваються та з якою метою вони відомі.

На відміну від найбільш поширеного визначення фінансової системи, як сукупності фінансових відносин, відомі дещо інші думки з цього приводу.

В окремих визначеннях фінансової системи має місце її ототожнення з фінансовим механізмом, за допомогою якого здійснюється розподіл і перерозподіл ВВП. Ілюстрацією цього положення може служити визначення фінансової системи, яке подає В. Шовкун. Він вважає, що фінансова система являє собою «...сукупність інституцій конституційного впливу держави на розподіл сукупного суспільного продукту і перерозподіл валового внутрішнього продукту» [9].

По суті, в такому ж ракурсі розглядається фінансова система М.І. Крупкою. У своїй змістовній монографії «Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України» він свідчить, що «фінансову систему можна розглядати як інфраструктуру різних фінансових інститутів, які здійснюють фінансові операції і одночасно є суб'єктами і об'єктами управління фінансами» [10]. Таке визначення фінансової системи веде до її ототожнення з фінансовою інфраструктурою (кредитно-банківськими установами, страховими компаніями, податковою системою та ін.), яка обслуговує об'єктивно наявні грошово-економічні відносини, що виникають між різними господарюючими суб'єктами, ними і державою, населенням; формуванням, розподілом і використанням різних фінансових фондів відповідно з організаційно-правовим їх оформленням, які власне являють собою ні що інше, як фінансову систему.

Не можна погодитися з визначенням В.П. Кудряшова, який розглядає фінансову систему «як сукупність фінансових операцій, які проводяться

суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму» [11]. Фінансові операції – це лише дія відповідного органу, господарського суб'єкта (банку, страхової організації, бухгалтерії підприємства) тоді, коли система являє собою складну структуру з окремих елементів, об'єктів, між якими відомо відповідна взаємозалежність і зв'язок.

Фінансова система будь-якої країни має певні характерні риси [15]:

- кожна ланка фінансових систем має властиві їй методи мобілізації коштів для створення фондів фінансових ресурсів та свої напрямки й методи їхнього використання;
- кожна ланка фінансової системи є відносно самостійною, має власну специфічну сферу застосування;
- між ланками фінансової системи існують тісний взаємозв'язок і взаємна обумовленість, кожна ланка може успішно функціонувати лише при досконалості й ефективності системи в цілому;
- фінансова система держави досягає найбільшої ефективності лише тоді, коли відлагоджена та законодавче закріплена діяльність кожної її ланки;
- залежно від факторів, що впливають на організацію фінансів, насамперед на формування й використання фондів фінансових ресурсів, кожна ланка фінансових систем може поділятися на менші підрозділи.

Отже, фінансова система – сукупність фінансових операцій, які проводяться суб'єктами фінансової діяльності з використанням певного фінансово-кредитного механізму.

1.2. Фінансова система держави: проблеми структурування

На жаль, серед економістів немає єдиної думки щодо складових елементів (структури) фінансової системи, хоча всі погоджуються, що до неї включається: державний бюджет країни, бюджет Автономної Республіки Крим, місцеві

бюджети, позабюджетні державні централізовані фонди цільового призначення, державний кредит, страхові фонди, фінанси підприємств усіх форм власності [11].

На відміну від вчених, по-іншому розкриває структуру фінансової системи автор підручника «Гроші, банківництво і фінансові ринки» Ф. Мишкін. На його думку, головними складовими фінансової системи є кредитори (заощадники) і позичальники (витратники), фінансові посередники і фінансові ринки. Кредиторами і позичальниками можуть бути домогосподарства, підприємства, уряд, іноземці. Фінансові посередники – банки і небанківські фінансові установи [12].

Водночас у працях окремих економістів, навчальній літературі до фінансової системи залучають фінанси населення (домогосподарств) і фінансовий ринок без належного обґрунтування. Проте, на нашу думку, грошові кошти населення (громадян, домогосподарств) не можуть включатися в структуру фінансової системи, оскільки вони не мають організаційно-правового оформлення – важливої риси фінансів загалом. Грошові ресурси населення формуються не як фонди, а як грошові доходи, ресурси і використовуються в сфері товарного обігу як платіжний засіб. Те ж саме можна сказати про фінансовий ринок, на якому відбувається купівля, продаж цінних паперів. У цьому процесі, як і на товарному ринку, змінюється лише форма вартості, здійснюється товарообмінний процес.

Внаслідок цього, за нашими переконаннями, фінансовий ринок не варто включати до фінансової системи. Такий ринок є одним із складових елементів фінансового механізму, який використовується для регулювання грошових потоків у ринковій економіці як у межах економіки країни, так і на світовому ринку.

Провідними ланками в структурі фінансової системи України є бюджет держави (він є основним інструментом розподілу і перерозподілу створеного в країні ВВП, найбільш ефективним способом впливу на виробництво та соціальні процеси в країні) і фінанси підприємств усіх форм власності (оскільки

на підприємствах концентрується основна маса фінансових ресурсів країни і від їх стану залежить економічне здоров'я країни, добробут населення, рівень заробітної плати, прибутку, величина надходжень грошових ресурсів у централізовані фінансові фонди держави). Проте не менш важливими є й інші структурні елементи фінансової системи України [13].

Фінансову систему України, на думку О.П. Орлюк, утворюють такі ланки:

1. Публічні державні та муніципальні фінанси. Включають централізовані та децентралізовані фонди:

1) Публічні централізовані фонди – Державний бюджет України та місцеві бюджети.

2) Публічні позабюджетні централізовані фонди – фонди соціального призначення (Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального захисту інвалідів), фонд національної системи страхування вкладів (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб).

3) Державний і муніципальний кредити.

4) Державне обов'язкове особисте і майнове страхування.

5) Фонди державних (муніципальних) фінансових установ, у тому числі банків.

6) Децентралізовані державні та муніципальні фонди (створюються державними та комунальними підприємствами, яким було передано державне та комунальне майно).

2. Фінанси суб'єктів господарювання:

1) Фонди підприємницьких товариств.

2) Фонди непідприємницьких товариств [14, с. 21-23].

Заслуговує на увагу структура фінансової системи, яку наводить Сніжко О.В. (таблиця 1.1.).

Таблиця 1.1.

Структура фінансової системи [5].

Компоненти	Склад
Елементи	гроші, індивід
Суб'єкти	фінансові інститути, домогосподарства, нефінансові фірми, держава, суб'єкти міжнародного сектора
Об'єкти	вартість, фінансові ресурси, фінансові активи, фінансові послуги
Зв'язки	координації, субординації
Відносини	- за суб'єктами відносин - відносини між виробниками (постачальниками) і споживачами (користувачами) фінансових послуг, між власниками заощаджень і позичальниками, між емітентами фінансових зобов'язань і покупцями фінансових активів/вимог (фінансовими інвесторами), між окремими фінансовими інститутами, між інститутами фінансового сектора і державою тощо; - за секторами/галузями народного господарства – економічні відносини, пов'язані з наданням фінансових послуг і фінансових ресурсів сільському господарству, промисловим підприємствам, сектору державного управління тощо; - за підсистемами фінансової системи - відносини у фінансовій системі в цілому, в межах окремих її сегментів (банківської системи, приміром), усередині окремих фінансових інститутів тощо; - за функціональною ознакою - відносини, пов'язані з розпорядженням і користуванням економічними ресурсами; з акумуляцією і перерозподілом фінансових ресурсів; з виробництвом, наданням і споживанням фінансових послуг; з управлінням ризиками; з характером фінансування реального сектора економіки; з управлінням фондами фінансових ресурсів тощо; - за сутністю - організаційно-економічні відносини, пов'язані з механізмом функціонування фінансової системи в цілому; відносини, пов'язані з реалізацією її окремих функцій, приміром з механізмом створення грошей; - за типом відносин - стійкі (повторювані, регулярні) і випадкові (мінливі, неповторювані)
Підсистема управління	система державного регулювання і контролю, система саморегулювання
Фінансові підсистеми	основні (первинні) - банківська система, ринок цінних паперів, система контрактних заощаджень; прямі й посередницькі фінансові ринки; платіжна система; грошова система; система корпоративного управління тощо; допоміжні (вторинні) - фінансова інфраструктура

Різні автори розглядали фінансову систему як «форму організації», як сукупність ряду установ та ринків, що надають свої послуги фірмам, громадянам, а також урядам, сукупність різних сфер фінансових відносин, в процесі яких утворюються і використовуються фонди грошових коштів, та інші недержавні пенсійні фонди, фінансово-промислові групи та ін.

Однак визначення фінансової системи як сукупності «сфер фінансових відносин», «установ та ринків» не цілком коректні, так як заявлені сукупності не відповідають обов'язковим вимогам, пред'явленим до системи, а саме- «однорідності за своїми завданнями і організаційно об'єднаних в одне ціле» [1].

У кожній з виділених підсистем використовуються специфічні форми і методи утворення і використання фінансових ресурсів; кожна з них має власне функціональне призначення і відповідний фінансовий механізм, орієнтований на досягнення власних цілей кожного з суб'єктів економічних відносин.

Існуючі відмінності, як у функціональному призначенні зазначених підсистем, так і в методах, способах формування та використання фінансових ресурсів, роблять доцільним виділення відокремлених систем фінансових відносин [1]: 1) фінанси організацій (господарюючих суб'єктів); 2) публічні фінанси (державні і муніципальні фінанси); 3) фінанси домашніх господарств (домогосподарств).

В цілому державні та муніципальні фінанси є важливою сферою фінансової системи країни, покликаної забезпечувати державу і органи місцевого самоврядування грошовими коштами, необхідними їм для виконання економічних, соціальних і політичних функцій.

У фінансовій системі країни централізовані фінанси представлені бюджетною системою, а також державними і муніципальним кредитом [1].

Проведений аналіз дає підставу для трьох важливих висновків [5]:

1) сучасна економічна наука не має нормативної теорії щодо оптимальних методів побудови (організації) фінансової системи;

2) національні відмінності вказують, що у кожній країні сформована така фінансова система, яка найбільше відповідає історичній традиції господарювання. У процесі розвитку фінансові структури виявляють тенденцію до змін, пристосовуючись до нових вимог;

3) розбіжності між теорією фінансової структури і практикою структурування фінансових систем з системного погляду за свідчують, що

сучасні фінансові системи різною мірою використовують потенціал ефективності, який походить з комплементарності фінансової системи.

За останні десятиліття відбулися істотні зміни, які торкнулися як складу фінансової системи (з'явилися нові інститути), так і змісту ланок, що увійшли до неї, їх внутрішньої побудови, взаємодії між собою. Так само не можна не брати до уваги вплив зарубіжної практики по створенню фондів грошових коштів, зокрема створення різних позабюджетних фондів. Скасована державна монополія на майнове і особисте страхування, на банківський кредит. Фінансова система придбала риси, властиві ринковим відносинам в економіці, сформовані фінансові інститути на рівні місцевого самоврядування. Разом з тим фінансовій системі України властиві риси, які відображають економічні і політичні умови, традиції і пріоритети, що склалися в країні [1].

На наш погляд, сучасна фінансова система – єдина, характеризується цілісністю складових її сфер і ланок, їх взаємозалежністю і взаємообумовленістю комплексу фінансових інститутів і відповідних їм правовідносин, уповноваженого суб'єкта, процедур здійснення фінансової діяльності, функціонування якого регулюється нормами права, що встановлюють юридичні засоби формування, розподілу та організації використання публічних грошових фондів.

Таким чином, до складу фінансової системи входять самостійні сфери [1]:

- публічні фінанси (публічні фінанси є досить складною соціально-економічною структурою, покликаною обслуговувати інтереси держави і всього суспільства);
- фінанси суб'єктів господарювання (відображає рух грошових потоків підприємств);
- міжнародні фінанси (відображає перерозподільчі відносини та централізацію ресурсів на світовому рівні);
- фінансовий ринок (ця сфера охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару).

Які, в свою чергу, містять наступні ланки:

- публічні фінанси: державні та місцеві фінанси;
- фінанси суб'єктів господарювання залежно від форми організації фінансової діяльності можна виділити фінанси підприємств та фінанси домогосподарств;
- міжнародні фінанси: фінанси міжнародних організацій, та міжнародні фінансові інститути;
- фінансивий ринок: фондовий ринок та грошовий ринок.

А саме ланки фінансової системи містять елементи – інститути.

А саме:

Державні фінанси: державний бюджет, державні позабюджетні фонди, державний кредит, державне страхування.

Місцеві фінанси: місцевий бюджет, муніципальний кредит.

Фінанси підприємств (фінанси комерційних підприємств, фінанси некомерційних підприємств, фінанси фінансових посередників).

Фінанси домогосподарств (являють собою сукупність економічних відносин, що складаються з приводу формування та використання сімейних бюджетів(населення)).

Фінанси міжнародних організацій (під міжнародною фінансовою організацією розуміється така організація, яка наділена її учасниками компетенцією здійснювати діяльність у валютно-фінансовій сфері, в тій або іншій мірі задіяна у функціонуванні міжнародної фінансової системи).

Міжнародні фінансові інститути (є своєрідною надбудовою над сукупністю національних фінансових систем. Вони характеризують зародження єдиної фінансової системи світового співтовариства. Нині ці інституції виконують здебільшого функції надання фінансової допомоги у формі кредитів тим країнам, що її потребують).

Фондовий ринок (в основі якого лежить ринок цінних паперів).

Грошовий ринок (ринок банківських позик, або ринок позикових капіталів).

Але кожен рівень фінансової системи має певну самостійність, приймає і здійснює свої рішення. Разом з тим важливо, щоб ці рішення були певною мірою впорядковані, узгоджені один з одним, переслідували б якусь загальну для всієї країни ціль. Це досягається проведенням певної фінансової політики [1].

Групування окремих суб'єктів фінансових відносин у загальну фінансову систему держави може здійснюватися за багатьма ознаками, що зумовлює дискусійність самого поняття фінансової системи та проблеми її структурування. З теоретичної та методологічної точки зору сутність фінансової системи та її компоненти/елементи можна розглядати як за внутрішньою будовою, так і за організаційно-інституційною структурою. Обидва підходи знайшли своє відображення у фінансовій літературі [17].

Так, зокрема, за організаційно-інституційною структурою фінансову систему найчастіше розглядають як сукупність фінансових органів та інституцій, які здійснюють управління грошовими потоками. При цьому у загальній фінансовій системі держави виділяють систему органів управління фінансами окремих рівнів (наприклад, в Україні – Міністерство фінансів України, Державну податкову службу, Рахункову палату, Державну казначейську службу, Державну аудиторську службу, Національний банк України), а також фінансових інститутів, задіяних у розподільчих процесах (банківські та небанківські фінансові установи, фондові і валютні біржі, страхові компанії, інвестиційні фонди тощо) [17].

Проте, це дещо звужений підхід, відповідно до якого фінансова система у науковій літературі часто ототожнюється з фінансовим апаратом. Але ж фінансовий апарат – це лише частина фінансової системи (її організаційна структура), що забезпечує управління нею. Тому, необхідно чітко розрізняти ці поняття з точки зору семантики, оскільки фінансова система і фінансовий апарат це не синонімічний ряд, а поняття, які мають різне смислове навантаження [17].

Розглядаючи внутрішню (змістову) сутність фінансової системи, вітчизняна фінансова наука відштовхується від розуміння соціально-економічної природи фінансів як досить складного суспільного явища, що охоплює „широку гаму обмінно-розподільчих відносин, які ззовні відображаються в різноманітних грошових потоках” [22].

При єдиній сутності цих відносин вони мають конкретні форми, свої характерні ознаки, а також певні особливості щодо організації фінансової діяльності, формування і використання фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, підприємницьких структур, певних фінансових інституцій для фінансового забезпечення їх діяльності [17].

Відштовхуючись від цих міркувань у фінансовій науці вироблена загальноприйнята концептуальна позиція щодо внутрішньої сутності фінансової системи. Українські вчені приходять в цілому до спільного знаменника і трактують сутність фінансової системи за внутрішньою будовою найчастіше як сукупність відокремлених, але взаємопов’язаних між собою сфер (узагальнена за певною ознакою) та ланок (відособлена частина) фінансових відносин, що мають особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, відповідний апарат управління і правове забезпечення [23, 24].

Проте, коли мова заходить про структурування фінансової системи і виокремлення її складових компонентів, що становлять основу формування її внутрішньої структури, консенсусу не досягнуто. Але, як зазначає В. М. Опарін, і з ним можна повністю погодитися, “...це має цілком логічне пояснення. Фінанси досить різнобічне явище, що має різні ознаки. Тому, беручи за основу структуризації відмінні ознаки вчені порізно характеризують і склад фінансової системи” [22].

Українські науковці найчастіше за основу структуризації фінансової системи беруть суб’єктів фінансових відносин – юридичних та фізичних осіб і державу, виділяючи при цьому такі складові фінансової системи (див. рис. 1.2).

Проте, така структура є дещо неповною, оскільки не включає фінансового ринку і фінансових посередників.

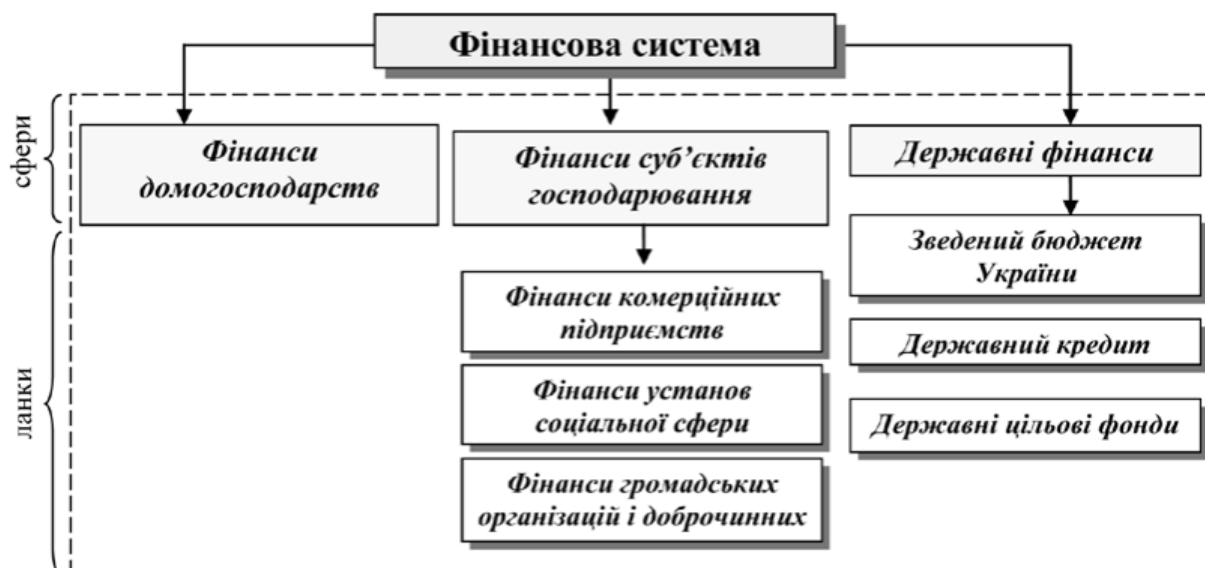

Рис. 1.2. Структурування фінансової системи відповідно до суб'єктів фінансових відносин [17].

Вчені мотивують це тим, що порівняно невисокий розвиток фінансових посередників та проблеми становлення і функціонування фінансового ринку в Україні не дають підстав для виділення відповідних секторів у складі фінансової системи держави. Однак, такий підхід був виправданим лише на початкових етапах ринкових трансформацій української економіки, її переходу від командно-адміністративної (в умовах якої фінансового ринку взагалі не існувало, оскільки фінансові ресурси розподілялися централізовано, а фінансові інституції (банки, ощадні каси, страхові організації) функціонували на принципово інших засадах, ніж в умовах ринкової економіки) до ринкової економіки (де фінансовий ринок є найважливішою забезпечуючою сферою економічної і фінансової системи) [17].

Внаслідок проведених трансформаційних процесів у згаданих вище сферах (і, зокрема, у результаті реформування банківської системи та переведення банків на ринкові засади діяльності, формування конкурентного середовища і відокремлення банків від системи державних фінансів (у якій вони фактично перебували раніше), становлення та функціонування ринку цінних паперів на основі відкриття фондових бірж, створення акціонерних товариств,

інституційних інвесторів, відповідної інфраструктури ринку) створено організаційні і правові засади їх функціонування [17].

Це дає підстави для виокремлення цієї дуже складної структури (як за змістовим наповненням – грошовими потоками, так і за організаційною будовою – сукупністю різноманітних інституцій) у якості невід’ємного компоненту і забезпечуючої сфери фінансової системи.

Існує й інша точка зору на сутність та вибір ознаки структуризації фінансової системи.

Зокрема, професор В. М. Опарін наголошуючи на тому, що за сутнісною ознакою фінансова система – це сукупність різноманітних форм і методів фінансових відносин у суспільстві, переконує, що вибір ознаки структуризації фінансів має базуватися на повному відображенні усієї сукупності фінансових відносин на різних рівнях економічної системи [22].

З огляду на це, на його глибоке переконання, найбільш доцільно в основу структуризації фінансової системи покласти рівень економічної системи (рис. 1.3).

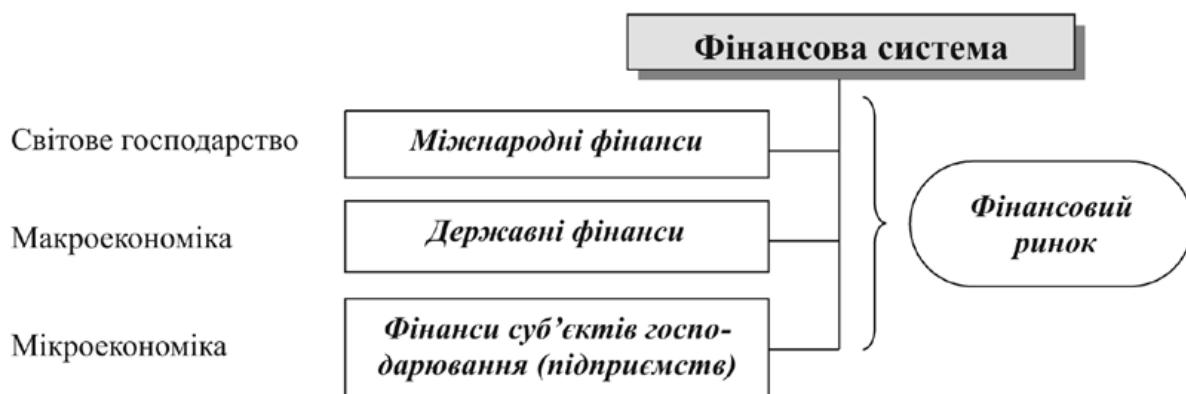

Рис. 1.3. Структурування фінансової системи за рівнем економічної системи [22]

Такий підхід є достатньо аргументованим (кожна із цих сфер має відповідне організаційне забезпечення, певний склад доходів і видатків/витрат та свою специфічну схему організації фінансової діяльності).

Проте, дещо категоричною є позиція вченого про недоцільність виділення фінансів громадян (домогосподарств) в окрему сферу. Безперечно, фінанси домогосподарств в Україні допоки не мають організаційних засад та юридичного статусу. І це, мабуть, у певній мірі зумовлено неналежною увагою держави в минулому до проблем та потреб людини як найвищої цінності, до її свобод та інтересів. Відповідно недостатній практичний інтерес до цих питань безпосередньо вплинув і на фінансову науку. Тому, на відміну від західної фінансової думки (де у методологічному плані у центрі системи знань про фінанси знаходяться не просто грошові потоки, доходи і витрати, податки і трансферти, а люди як суб'єкти прийняття рішень і носії індивідуальних та суспільних інтересів) для сучасної вітчизняної фінансової теорії характерна фрагментарність у концептуальних підходах до розуміння ролі людини як важливого суб'єкта економічного життя суспільства [17].

Саме тому, настав час істини, коли необхідно усвідомити, що без врахування людського фактора й людських цінностей, як домінанти і фундаменту суспільного устрою, нам не вдасться побудувати соціальну ринкову економіку і демократичну державу, забезпечити справедливий розподіл суспільних благ та задоволення як загальнодержавних, так і індивідуальних потреб та інтересів. І доказів цього не потрібно особливо довго шукати [17].

Так, основною соціальною проблемою України допоки залишається низький рівень життя широких верств населення у поєднанні із надмірним, за європейськими стандартами, майновим розшаруванням.

В Україні, на жаль, формується розподіл населення за доходами, характерний не для країн Європейського Союзу, а для латиноамериканських країн, де основна частина концентрується в групі з низькими доходами, а розрив між багатими і бідними постійно зростає.

Зробивши свій цивілізаційний вибір на користь європейської інтеграції Україна має забезпечити формування сучасної конкурентоспроможної економіки європейського типу і не лише у контексті загальних економічних

детермінант, але й чинників соціального й політичного масштабу. Це в першу чергу потребує досягнення європейських стандартів життя, формування соціальноорієнтованої ринкової економіки, що передбачає, насамперед, високий рівень зайнятості та індивідуальних доходів громадян [17].

У цьому сенсі, доцільно звернутись до ідей, теорій і рецептів західної науки, у якій людина, як найвища цінність, є фундаментальною опорою і носієм загальносуспільних інтересів та невід’ємною компонентою фінансової системи. Західні вчені переконливо аргументують, що побудова фінансових взаємовідносин в суспільстві має базуватися на врахуванні людського чинника. Зокрема, людина є платником податків і, водночас, отримувачем суспільних благ, наданих державою; саме вона, в умовах демократії, значною мірою, через своє право голосувати, може впливати на суспільне життя – визначати ефективність прийнятих рішень у сфері політики та економіки, через суспільний вибір приймати рішення щодо кількісних і якісних параметрів державних видатків і доходів. Не менш важливо враховувати людський фактор і в контексті реалізації принципу солідарності та забезпечення суспільного добробуту [17].

Заслуговує уваги дещо нетрадиційний підхід до структуривання фінансової системи, запропонований професором О. П. Кириленко (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Структурування фінансової системи за рівнем формування фінансових відносин [24]

Перш за все звертає на себе увагу така структурна компонента фінансової системи як місцеві фінанси, що має цілком логічне і переконливе аргументування.

У контексті трансформацій (з приєднанням України у листопаді 1996 року до Європейської Хартії про місцеве самоврядування) відбувається і реформування бюджетної системи в Україні, що передбачає не лише зміну ролі і місця бюджету у фінансовій системі держави, а й удосконалення організаційної вертикальної побудови бюджету за рівнями влади; вирішення не тільки проблеми розширення фінансових, у тому числі бюджетних, прав місцевих органів влади й управління, а й збільшення фіскального потенціалу та зміцнення джерел фінансового забезпечення їх реалізації.

Рис. 1.5. Структурування фінансової системи за функціональним призначенням суб'єктів фінансових відносин [17].

Що ж стосується другої компоненти – страхування, то не применшуючи ролі останнього, в цілому погоджуючись із позицією О. П. Кириленко [24], а також В. М. Опаріна [22] та О. Р. Романенко [23], що страхування є специфічною формою організації фінансових відносин, схилиємось все ж до думки про те, що страхові компанії є інституційною складовою фінансової системи, специфічним фінансовим інститутом чи фінансовим посередником (так само як, наприклад банківські і небанківські фінансові установи), що пропонують певні фінансові послуги (див. рис. 1.5).

Дискусійним залишається також питання про доцільність виокремлення у фінансовій системі держави такої сфери як “міжнародні фінанси”. Мова іде не про механічне приєднання до сфер і ланок фінансової системи держави міжнародних фінансових організацій чи міжнародних фінансових інституцій, а про складні і суперечливі процеси фінансової глобалізації. Остання сприяє не лише прискоренню економічного розвитку, а й збільшує ризики міжнародних фінансових операцій, значно розширює сферу впливу локальних фінансових криз.

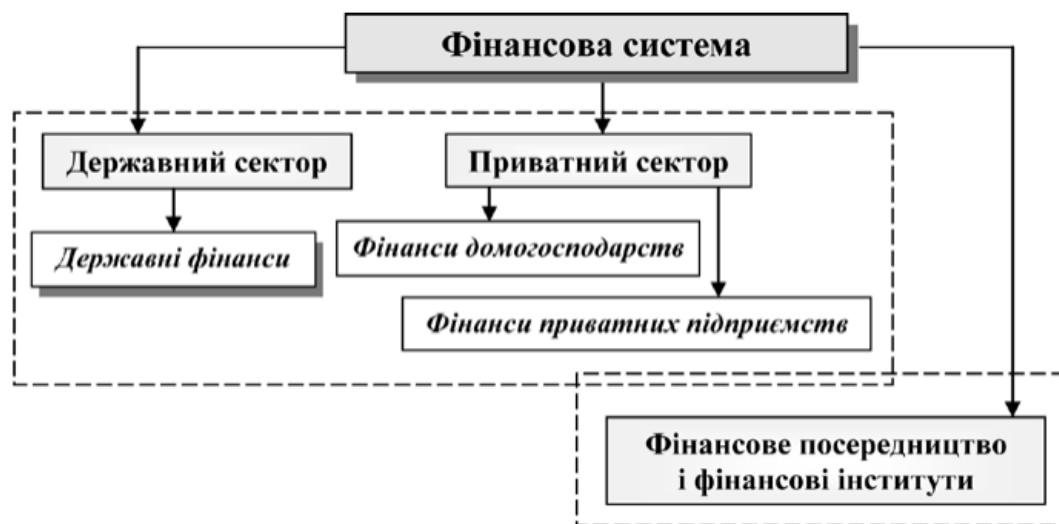

Рис. 1.6. Структуризація фінансової системи з урахуванням поділу економіки [17].

Насамкінець слід зазначити, що на відміну від вітчизняної, західна фінансова наука підходить до трактування і структурування фінансової системи (так само як і фінансів) більш прагматично, з урахуванням таких критеріїв (див. рис. 1.6):

- внутрішню форму фінансової системи визначає, насамперед, організаційна будова;
- основним завданням організаційної структури є забезпечення надійного управління усіма сферами фінансової діяльності (у цьому полягає якісний зміст фінансової системи);
- існує об’єктивна необхідність виділення інституту фінансових посередників в організаційній структурі;
- західна наука передбачає чіткий поділ економіки на державний і приватний сектори, з виділенням у складі останнього приватних підприємств та домогосподарств.

На підставі викладених вище міркувань, приходимо до таких висновків і узагальнень [17]:

1. Фінансова система це не просто набір окремих чи взаємопов’язаних елементів, це надзвичайно складна за внутрішньою будовою фінансова архітектура, від мистецтва спорудження якої залежить ефективність збалансування суперечливих інтересів і протиріч, узгодження прагматизму фінансової політики із раціональністю економіки; це, свого роду, “несучий каркас”, на якому базуються соціально-економічні та політико-ідеологічні засади суспільства. Будучи ієрархічно і структурно складною, вона залишається, у певній мірі, не розкритою щодо пізнання внутрішньої сутності та функціонального призначення.

2. Фінансова система держави за змістом – це об’єктивне відображення форм і методів використання фінансів у державі і суспільстві, тоді як за формою – це сукупність функціональних елементів, що визначають її внутрішню структуру. Структура фінансової системи визначається, значною мірою, типом і моделлю економічної системи і, в значній мірі залежать від:

суспільного устрою; характеру та масштабів діяльності держави; методів та ступеня втручання держави в економіку; типу соціальної політики; характеру міжнародної діяльності; історичних тенденцій та рівня демократизації суспільства. Словом, є підстави стверджувати, що характер організації, структура і довершеність фінансової системи, механізм її функціонування виступають свого роду індикатором економічного розвитку держави та добробуту народу.

3. Разом з тим, незважаючи на відмінності в політичному устрої і рівні економічного розвитку, існують загальні закономірності та принципи побудови фінансової системи, що визначаються єдиними для всіх країн фундаментальними засадами її функціонування і, зокрема: основою формування фінансової системи держави є організаційно впорядковане об'єднання всіх суб'єктів фінансових відносин в єдиній функціональній системі; між суб'єктами фінансової системи існують тісний взаємозв'язок і взаємна обумовленість, кожен із них може успішно функціонувати лише при досконалості й ефективності системи в цілому; механізм функціонування фінансової системи має забезпечувати досягнення єдиної цільової стратегії всіх суб'єктів фінансових відносин, що передбачає реалізацію ефективної фінансової політики та забезпечення збалансування інтересів усіх суб'єктів; функціональні елементи фінансової системи структуруються з урахуванням суттєвих відмінних особливостей у механізмі формування і використання фінансових ресурсів.

4. Фінансова система держави має досить складну внутрішню структуру, що залежить від ознаки групування окремих суб'єктів фінансових відносин. Такими відмінними ознаками структуризації є: фінансові органи та інституції, суб'єкти фінансових відносин, рівень економічної системи, рівень формування фінансових відносин, формування і використання фондів грошових коштів, функціональне призначення суб'єктів фінансових відносин. Розглянувши і проаналізувавши структуру фінансової системи держави відповідно до кожної ознаки, приходимо до висновку, що саме функціональне призначення суб'єктів

фінансових відносин у найбільшій мірі розкриває її внутрішній зміст та найповніше відображає структуру.

5. При визначені внутрішньої структури фінансової системи держави необхідно враховувати як дію взаємопов'язаних між собою внутрішніх факторів, так і глобальні тенденції, що мають місце впродовж останніх років у світовому господарстві в цілому і, в його фінансовому секторі, зокрема.

Зрозуміло, у нинішню епоху глобалізації Україна не може відгородитися від зовнішнього світу і залишатися на узбіччі глобалізаційних процесів. Вона має враховувати об'єктивну необхідність інтеграції вітчизняної фінансової системи у світовий фінансовий простір, одночасно приймаючи ефективні рішення і відстоюючи свої національні інтереси [17].

1.3. Роль фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави

Фінансова система держави є відображенням надзвичайно складної гами фінансових відносин у суспільстві. З'ясування об'єктивних та суб'єктивних сторін цих відносин є необхідною умовою при дослідженні її сутності. Об'єктивним атрибутом фінансової системи є фінансові ресурси, які з позицій нашого дослідження слід розглядати як фінансову основу для зростання ВВП країни.

Разом з тим, для забезпечення прискорення соціально-економічного розвитку, на нашу думку, не менш важливо визначити, яким чином і хто повинен забезпечити максимальну мобілізацію цих ресурсів, їх оптимальний розподіл (перерозподіл) та ефективне використання. А це вже відображає суб'єктивну сторону фінансових відносин. Тут важливо наголосити, що суб'єкти фінансових відносин хоча і є відносно відокремленими, втім у рамках системи усі складові перебувають у тісній взаємодії. Відтак, вони набувають

нових властивостей та якісних характеристик, які не можуть міститися в окремих елементах системи, що її утворюють [25].

В результаті соціально-економічних перетворень у суспільстві відбуваються перманентні процеси розвитку і вдосконалення фінансової системи. Утім, тут виникає запитання, чому ж змінюється склад фінансової системи, відповідь на яке знаходимо лише при застосуванні функціонального підходу до її дослідження. Основним постулатом цього підходу є твердження про те, що функції фінансової системи є стабільними, а інституції та організаційна структура, що забезпечує виконання цих функцій, змінюються з плином часу та відрізняються в окремих країнах [26].

На думку Нобелівського лауреата Р. Мертон та З. Боді, за основу дослідження фінансової системи у динаміці, треба взяти саме її функції (задані екзогенно), а не інституції (визначенні ендогенно) [27].

За словами німецьких дослідників Дж. Кранена та Р. Шмідта, функціональний підхід дозволяє пояснити, чому саме відбувається еволюція фінансових інститутів, чого не може зробити простий інституційний підхід (зосереджений на характеристиці окремих фінансових інститутів, їх класифікації, статистичних дослідженнях тощо), який переважає у західній фінансовій літературі [28].

Однак, враховуючи складну і багатогранну взаємодію та взаємозалежність фінансової системи, дослідження її функціонального призначення можливе лише у межах системного методу аналізу. При його застосуванні фінансова система буде розглядатися як цілісний механізм, який виконує певні функції щодо економічної системи.

З'ясування цих функцій і є, на нашу думку, тим основоположним моментом у процесі дослідження як власне змістовної сутності фінансової системи, так і її ролі у соціально-економічному розвитку держави [25].

На переконання З. Боді та Р. Мертон, базовою функцією фінансової системи є розподіл фінансових ресурсів. На цій основі вони виокремлюють ще

6 функцій, які повинна виконувати фінансова система з метою забезпечення [26]:

- шляхів та способів здійснення клірингу розрахунків для сприяння торгівлі;
- функціонування механізму акумуляції та розподілу ресурсів;
- міжчасового, міждержавного та міжгалузевого переміщення ресурсів;
- управління ризиками;
- інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень;
- вирішення проблеми асиметрії інформації між контрагентами.

Такий підхід цілком підтримують німецькі дослідники Дж. Кранен та Р. Шмідт, які зазначають, що ці функції є стандартними для всіх фінансових систем, утім різні фінансові інститути їх по-різному виконують [28].

Відомий американський професор Р. Левайн, визнаючи існування альтернативних точок зору щодо функцій фінансової системи, зазначає, що з позиції дослідження впливу фінансів на реальний сектор економіки вона має виконувати такі функції [29]:

- надання інформації про потенційні інвестиції та розміщення капіталу;
- моніторинг інвестицій;
- полегшення управління та диверсифікація ризиків;
- мобілізація та акумуляція заощаджень;
- полегшення обміну товарами і послугами.

Зазначені функції знаходимо також у працях дослідників, які займаються проблематикою взаємозв'язку фінансової системи із економічними процесами, зокрема у професора Оксфордського університету В. Фітджеральда [30] та провідного економіста Світового банку А. Деміргуч-Канта [31].

Необхідно зазначити, що у їхніх роботах послідовність функцій є у більшій мірі логічною та зрозумілою. Так, А. Деміргуч-Кант вважає, що фінансові системи сприяють зростанню ВВП через мобілізацію та акумуляцію заощаджень; забезпечують здійснення платежів і таким чином полегшують процеси обміну товарами, роботами і послугами; продукують і надають

інформацію про інвесторів та інвестиційні проекти, що підвищує ефективність алокації ресурсів, здійснюють постінвестиційний моніторинг та управляють ризиками.

Австрійські дослідники П. Хаіс та Дж. Фінк вирізняють чотири функції фінансової системи [32].

На нашу думку, перші три функції (фінансування більш ризикових інвестицій та інновацій, прийняття рішення щодо розміщення ресурсів та ризик-менеджмент) стосуються забезпечення ефективного розміщення ресурсів. Щодо четвертої функції, то вона, по суті, об'єднує в собі інформаційну функцію та функцію покращення корпоративного управління. Загалом, відмінністю зазначеного підходу від попередніх є його зосередження лише на алокації фінансових ресурсів [25].

І. Гросвельд пропонує виокремлювати лише три функції фінансової системи [33]. Основною, на її думку, є функція фінансування (створення можливостей для фінансового забезпечення). З метою трансформації заощаджень в інвестиції вона повинна забезпечити можливості захисту заощаджень шляхом страхування та розподілу ризиків. Другою функцією є інформаційна. Її зміст полягає у тому, що фінансова система повинна генерувати інформацію про вартість фірм та різноманітних інвестиційних можливостей, результатом чого має стати зниження ризиків та забезпечення ефективного розміщення ресурсів. Третьою функцією є контрольна (здійснення контролю за діями менеджменту, розв'язання проблем “асиметрії інформації”, “морального ризику” тощо).

На перший погляд може здатися, що І. Гросвельд трактує функції фінансової системи дещо у відмінний спосіб від розглянутих нами вище. Однак, якщо проаналізувати деталізацію запропонованих функцій, то можна помітити, що ці відмінності є незначними.

Звісно, у західній фінансовій літературі є й інші приклади альтернативних підходів до трактування функцій фінансової системи.

Так, наприклад, Р. Раджан та Л. Зінгалес виокремлюють функції оцінки, моніторингу, сертифікації, комунікації та дистрибуції [34], Дж. Томпсон та М. Баклі вважають, що фінансова система повинна забезпечити надання таких фінансових послуг, як страхування та пенсійне забезпечення [35], Ф. Ален та Д. Гейл з-поміж інших виокремлюють функцію злагодження міжчасових коливань споживання домогосподарств та витрат суб'єктів господарювання [36], а Ф. Сонг і А. Такор вважають, що основною функцією є інформаційна [37].

Водночас, слід зазначити, що багато зарубіжних дослідників в основу розгляду функціонування фінансової системи у контексті її впливу на реальний сектор економіки ставлять забезпечення ефективної трансформації заощаджень в інвестиції.

У фінансовій літературі є кілька варіацій такого підходу. Так, Г. Габбард розглядає фінансову систему як механізм, який повинен забезпечити взаємодію між кредиторами і позичальниками в економіці, “унаслідок якої підвищиться ефективність економіки та добробут людей” [38]; Е. Нів зазначає, що головною функцією фінансової системи є її функціонування як трансмісійного механізму, котрий об'єднував би попит та пропозицію фінансових ресурсів [39]; Дж. Томпсон та М. Баклі вважають, що фінансова система повинна функціонувати як посередник в економіці між тими, кому необхідні ресурси і тими, в кого вони у надлишку [35]; на думку П. Вотчела, загалом у широкому розумінні “роль фінансового сектора в економіці полягає у переміщенні ресурсів у рамках зв'язку “заощадження-інвестиції” [40].

Звісно, цей перелік можна продовжити, однак вже наведених свідчень більш ніж достатньо для того, щоб сформулювати такі висновки: у західній фінансовій науці досі не досягнуто консенсусу стосовно кількості та змістовного наповнення функцій фінансової системи. Разом з тим, такі розбіжності у поглядах щодо її функцій не можна вважати принциповими, оскільки майже всі дослідники єдині у своїх міркуваннях з приводу того, що функціонування фінансової системи слід розглядати у рамках забезпечення трансформації заощаджень в інвестиції [25].

Досліджуючи фінансову думку Заходу, доволі влучно підмітив В. Андрущенко: “Теоретичне різноголосся, гетерогенний характер наукових переконань унеможливлюють будь-який ідейно-теоретичний абсолютизм...Проте, при існуванні теоретичних відмінностей ситуація у західній фінансовій теорії не нагадує оргію ідей...” [41].

Відомий український дослідник В. Опарін розглядає функції фінансової системи у контексті трьох функцій фінансів: відтворювальної, розподільної та контрольної [19].

У контексті відтворювальної функції фінансова система, на його думку, повинна здійснити мобілізацію та оптимальне розміщення ресурсів, їх переміщення у просторі та часі; забезпечити ліквідність; управління ризиками та інформаційну підтримку.

У межах розподільної функції фінансів вона має забезпечити алокацію ресурсів між державним і приватним секторами та справедливий розподіл доходів у суспільстві.

Окрім цього, фінансова система повинна здійснити такий перерозподіл доходів у суспільстві, який спроможний усунути недоліки ринкового механізму та сформувати систему форм і методів, інструментів і важелів фінансового впливу на темпи та пропорції соціально-економічного розвитку.

Реалізацію контрольної функції фінансів фінансова система, на думку В. Опаріна, здійснює через формування фінансової бази – фінансового обліку та звітності, забезпечення їх прозорості, достовірності та доступності, а також через відповідну сукупність різноманітних органів контролю.

Загалом погоджуючись із науково обґрунтованою позицією В. Опаріна щодо функцій фінансової системи, вважаємо, що вона має окремі недоліки.

По-перше, слід звернути увагу на велику кількість функцій фінансової системи. На наше переконання, збільшення кількості функцій фінансової системи не завжди дає змогу з’ясувати її якісні характеристики. Так, деякі функції, визначені автором, дублюються, зокрема це стосується перших двох функцій фінансової системи у рамках відтворювальної функції фінансів [25].

Не зовсім зрозуміла, на наш погляд, різниця між мобілізацією та оптимальним розміщенням ресурсів і переміщенням їх у просторі та часі, адже оптимальне розміщення, власне, і передбачає їх міжчасову, міжтериторіальну та міжгалузеву мобільність. По-друге, згадані функції схожі із першою функцією фінансової системи у рамках розподільної функції фінансів. По-третє, таку функцію як формування інформаційної підтримки слід радше розглядати у контексті контролюючої функції фінансів. По-четверте, вважаємо помилковим виокремлення такої функції фінансової системи, як формування системи форм і методів, інструментів та важелів фінансового впливу на темпи та пропорції соціально-економічного розвитку, що притаманне здебільшого фінансовому механізму [25].

Важливе значення при визначенні функцій фінансової системи відіграє з'ясування завдань її функціонування.

Досліджуючи роль фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави, їх ототожнення вважаємо помилковим, тому окремо зупинимось на розгляді методологічних відмінностей між ними.

На нашу думку, завдання фінансової системи, на відміну від функцій, які відображають конкретні ви-яви сутності певного явища, характеризують бажані кінцеві результати її функціонування.

Тобто, функції вказують на те, що і у який спосіб повинна робити фінансова система, а завдання відображають для чого саме вона це робить.

Вважаємо, що завдання фінансової системи слід розглядати у зв'язку “заощадження-інвестиції”. Окрім цього, нагадаємо, що в основі функціонування фінансової системи знаходяться потреби суб'єктів фінансових відносин та кругообіг фінансових ресурсів.

Зважаючи на такі міркування, вважаємо, що до завдань фінансової системи належать[25].:

1. Мобілізація та акумуляція фінансових ресурсів. У межах фінансової системи повинен функціонувати такий фінансовий механізм, який був би спроможний забезпечити максимально можливу мобілізацію потенційних

фінансових ресурсів – тимчасово вільних коштів, що є у розпорядженні суб'єктів фінансових відносин. Ці кошти разом із вже мобілізованими фінансовою системою становитимуть той фінансовий потенціал, яким необхідно вдало розпорядитись або, іншими словами, ефективно інвестувати.

2. Алокація фінансових ресурсів та контроль за їх ефективним використанням. Цілком очевидно, що мобілізація фінансових ресурсів не є самоціллю. Відтак, фінансова система повинна забезпечити їх розміщення та раціональне використання, що, у свою чергу, є запорукою їх повернення власникам та отримання ними певного відсотка від інвестування своїх коштів.

3. Забезпечення оптимального розподілу та перерозподілу ВВП. Такий розподіл необхідний для формування доходів суб'єктів фінансових відносин – держави, фізичних та юридичних осіб. Ці доходи, за винятком тієї частини, що спрямовується на споживання, набувають форми нагромаджень та заощаджень, які надалі трансформуються в інвестиції.

Зазначені нами завдання функціонування фінансової системи перебувають у тісному взаємозв'язку, тому неможливо інвестувати ресурси, попередньо не залучивши їх.

У свою чергу, фінансова система не спроможна буде мобілізувати ресурси (або ж рівень такої мобілізації буде низьким), якщо вона не забезпечить гарантію повернення цих ресурсів та отримання прибутку їхнім власникам. А це можливо зробити лише на основі ефективного розміщення ресурсів та контролю за їх використанням [25].

Водночас, можливості акумуляції та дієвість механізму алокації фінансових ресурсів здебільшого залежать від розв'язання фінансових протиріч, які виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП у державі. Так, наприклад, низький рівень доходів фізичних осіб, спричинений нераціональним співвідношенням між заробітною платою та прибутком у процесі розподілу ВВП, є одним із стримуючих факторів у можливостях залучення ресурсів фінансовими посередниками. Це, відповідно, обмежує їхню інвестиційну активність [25].

Не менш важливим є дотримання оптимальних пропорцій розподілу ВВП на макрорівні. Надмірна його централізація у бюджеті та державних цільових фондах призводить до скорочення можливостей суб'єктів господарювання до самофінансування.

Загалом, при дослідженні впливу фінансової системи на реальний сектор економіки перед фінансовими теоретиками та практиками постає вкрай важлива проблема – з'ясувати, у рамках якого саме фінансового механізму (самофінансування, бюджетного чи непрямого фінансування) буде найефективніше забезпечена трансформація заощаджень в інвестиції.

Отже, розкриваючи роль фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави приходимо до таких висновків та узагальнень[25]:

1. Фінанси посідають вагоме місце у системі економічних відносин суспільства, а їх дослідження, без сумніву, є необхідною умовою забезпечення їх перманентного вдосконалення. Практична реалізація суспільного призначення фінансів здійснюється через фінансову систему, яка відображає надзвичайно складну та багатогранну гамму взаємодії та взаємозв'язку між суб'єктами фінансових відносин. З огляду на той факт, що вона є невід'ємною складовою економічної системи та, поза всяким сумнівом, відіграє важливу роль у її розвитку, функціонування фінансової системи не може розглядатись ізольовано від реального сектора економіки.

Саме такий підхід у дослідженні фінансової системи превалює у зарубіжній фінансовій літературі, де сформувався окремий напрямок під назвою “Фінанси та зростання” (“Finance-Growth Nexus”), у межах якого теоретично та емпірично доведено, що прискорення темпів соціально-економічного розвитку держави здебільшого визначається рівнем розвитку та ефективним функціонуванням її фінансової системи.

2. Фінансова система держави є об'єктивним відображенням сукупності фінансових відносин у державі та характеризується певною структурою. Нині як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі відсутні єдині підходи щодо визначення її складу. Така ситуація є цілком зрозумілою, якщо взяти до уваги

той факт, що фінансовій системі іманентний динамізм, а структура є свого роду статичною характеристикою. Вважаємо, що поділ фінансової системи на сфери та ланки не є принциповим. Натомість нами було аргументовано доцільність застосування системно-функціонального підходу при дослідженні сутності фінансової системи та її ролі у соціально-економічному розвитку.

Він зосереджений не на упорядкованій певним чином сукупності усіх суб'єктів фінансових відносин, що змінюється у процесі еволюції фінансової системи та відрізняється в окремих країнах, а саме на її функціях.

3. Функціонування фінансової системи завжди пов'язано з існуванням та необхідністю виконання певних завдань. На основі аналізу зарубіжних досліджень впливу фінансів на реальний сектор економіки, вважаємо, що до таких завдань слід віднести мобілізацію й акумуляцію фінансових ресурсів, розміщення та контроль за їх ефективним використанням, а також забезпечення оптимального розподілу та перерозподілу ВВП.

4. Реалізація фінансовою системою указаних завдань можлива за умови виконання нею певних функцій, зокрема таких, як посередницька, інформаційна, забезпечення ліквідності та управління ризиками.

Висновки до 1-го розділу

Дослідивши теоретичні аспекти функціонування фінансової системи України дійшли наступних висновків.

1. Фінансова система – це складна система з великими відмінностями між її основними компонентами. Складність фінансової системи визначається різноманітністю потреб суспільства у фінансових послугах і варіантів їх можливого забезпечення, а також високим динамізмом як власне потреб, так і технічних рішень щодо їх забезпечення в міру поглиблення фінансового розвитку.

2. Фінансова система держави за змістом – це об’єктивне відображення форм і методів використання фінансів у державі і суспільстві, тоді як за формою – це сукупність функціональних елементів, що визначають її внутрішню структуру. Структура фінансової системи визначається, значною мірою, типом і моделлю економічної системи і, в значній мірі залежать від: суспільного устрою; характеру та масштабів діяльності держави; методів та ступеня втручання держави в економіку; типу соціальної політики; характеру міжнародної діяльності; історичних тенденцій та рівня демократизації суспільства. Словом, є підстави стверджувати, що характер організації, структура і довершеність фінансової системи, механізм її функціонування виступають свого роду індикатором економічного розвитку держави та добробуту народу.

3. Неліквідно зазначити, що розглянуто лише окремі аспекти дослідження складної та багатосторонньої проблеми визначення ролі фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави. Практична ж реалізація її завдань та функцій вимагає від фінансової науки з’ясування важливого питання щодо того, який саме фінансовий механізм повинен забезпечити їх виконання, що і має бути покладено в основу розробки стратегії фінансової політики забезпечення прискорення темпів соціально-економічного розвитку.

РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Ретроспективний аналіз стану забезпечення фінансової безпеки України

Проблематика забезпечення фінансової безпеки знаходиться в центрі уваги дослідників, експертів, аналітиків, зважаючи на постійну потребу підтримки фінансової стабільності в цілях економічного зросту. Рівень фінансової безпеки, як складової економічної та національної безпеки, відображає ефективність публічного управління цієї сферою з точки зору його результативності, здатність забезпечити потреби економіки у фінансових ресурсах. Зростання ступеня політичної, економічної невизначеності в умовах війни, загострення соціальних дисбалансів потребує від суб'єктів публічного управління визначення найбільш вразливих місць у сфері забезпечення фінансової безпеки країни. Для цього необхідно провести оцінку стану захищеності, стійкості фінансової системи країни [47].

Відповідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України фінансова безпека - це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові:

- банківська безпека - це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;

- безпека небанківського фінансового сектору - це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах;

- боргова безпека - відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі;

- бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

- валютна безпека - це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

- грошово-кредитна безпека - це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки [46].

У науковій літературі висвітлюються окремі аспекти забезпечення фінансової безпеки з використанням методу ретроспективного аналізу [48-49; 52-53; 67-69].

Желябін В. О. оцінює динаміку дефіциту державного бюджету до ВВП; обсяг зовнішнього боргу України до ВВП; обсяги золотовалютних резервів; рівень інфляції; вартість банківських кредитів [60].

Мунько А. пропонує вдосконалити процес управління державним боргом, дефіцитом державного бюджету для посилення фінансової безпеки. Автор також зазначає, що до та після військового вторгнення використовувались відмінні підходи в управлінні бюджетної безпекою, а управлінські прогалини послаблюють ступінь захисту фінансових інтересів держави (порушення

законодавства при плануванні показників державного боргу, дефіциту бюджету), підвищуючи ймовірність настання фіскальних, бюджетних ризиків [68].

Носань Н.С. провела ретроспективний аналіз динаміки лише окремих індикаторів рівня фінансової безпеки в Україні: грошова маса, монетарна база; обсяги депозитів у національній та іноземній валюті; обсяги кредитування; ВВП; надходження від фінансової, страхової діяльності; доходи та витрати державного бюджету; обсяг державного боргу [69].

Рудик Н.В. формує набір показників стану забезпечення фінансової безпеки (бюджетна безпека) в системі макроекономічних індикаторів на основі законодавчо затверджених Методик: рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду); співвідношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП; покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень; відношення дефіциту / профіциту торговельного балансу до сукупного обсягу зовнішньої торгівлі; розмір трансфертів з державного бюджету до ВВП [76].

Таким чином, в цілому в наукових розвідках аналіз стану забезпечення фінансової безпеки проводиться за короткий проміжок часу з використанням лише окремих показників, що актуалізує емпіричне дослідження цієї проблематики.

В умовах війни посилюються наявні системні ризики у фінансовому секторі України, які загрожують фінансовій стабільності країни.

У таблиці 2.1. наведено динаміку показників банківської безпеки в Україні у 2010-2023 роках, зокрема, які містять запропоновані автором такі її оцінки: частка непрацюючих кредитів; співвідношення кредитів, наданих резидентам депозитними корпораціями, та депозитів (%); рентабельність капіталу банківських установ (%); співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, який розраховано на основі динаміки обсягу депозитів, залучених від резидентів строком від 1 до 2 та понад 2 роки.

Таблиця 2.1.

Динаміка показників банківської безпеки в Україні у 2010-2023 роках

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Відхи- лення (2023- 2018), +/-
1. Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, %	9,4	13,5	54,54	52,85	48,36	41,00	30,02	38,12	-16,42
2. Частка непрацюючих кредитів, %	15,27	35,39	54,41	50,5	43,5	31,7	38,1	37,4	-17,1
3. Співвідношення банківських кредитів та депозитів (%)	179,37	140,41	111,12	104,40	76,66	63,87	56,25	43,26	-67,86
4. Співвідношення кредитів, наданих резидентам депозитними корпораціями, та депозитів (%)	175,88	136,96	115,02	90,69	70,35	69,42	53,21	41,66	-73,36
кредити, надані резидентам банками, млрд. грн.	747,35	1006,36	1036,75	1118,86	1033,43	960,60	1065,35	1036,21	-0,53
депозити, залучені депозитними корпораціями від резидентів, млрд. гривень	416,65	716,73	932,97	1071,67	1348,13	1503,91	1893,85	2395,07	1462,11
кредити, надані резидентам депозитними корпораціями, млрд. гривень	732,82	981,63	1073,13	971,87	948,39	1044,05	1007,65	997,88	-75,25
5. Рентабельність активів (%):	-1,5	-5,5	1,6	4,7	2,8	4,5	1,5	6,1	4,5
6. Рентабельність капіталу, %	-10,2	-65,1	11,3	34,8	20,0	35,0	11,0	31,7	20,4
7. Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	91,2	92,9	93,5	94,4	86,8	89,1	90,6	—	—
8. Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів:	3,75	3,89	3,76	3,76	3,30	3,45	3,67	4,25	0,48
кредити, надані резидентам строком від 1 до 5 років, та кредити, надані резидентам строком понад 5 років, млрд. гривень	490,05	543,65	581,19	498,40	482,64	504,96	480,94	485,51	-95,68
депозити, залучені від резидентів строком від 1 до 2 та понад 2 роки, млрд. гривень	130,67	139,89	154,43	132,58	146,44	146,31	131,08	114,32	-40,11

Джерело: розраховано автором за даними [54; 66; 70]

Негативними тенденціями вважаємо зростання частки простроченої заборгованості за кредитами в сукупному обсязі кредитування (особливо у 2018-2019 роках – перевищення порогового значення в розмірі 50%; та в 2021-2023 роках). З 2015 року суттєво зросла також частка непрацюючих кредитів (54,41% у 2018 році, 50,5% у 2019 році, 38,1% у 2022 році), які сконцентровані в основному в державних банках (особливо Приватбанк) через падіння доходів та платоспроможності позичальників. Співвідношення банківських кредитів та депозитів має тенденцію до скорочення на 67,86% в цілому (за 2018-2023 роки). Цей показник є стимулятором, так і дестимулятором (при перевищенні його значення більше 100%). Тому можна зробити висновок, що з 2020 року в цілому цей показник позитивно позначається на стані банківської безпеки, проте його стимулюючий вплив скорочується через суттєве збільшення обсягів залучених депозитів. Рентабельність активів банків в цілому зросла на 4,5% до 6,1% у 2023 році (при достатності 1-3% у західних країнах ЄС), рентабельність капіталу – на 20,4%. Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів коливалося в межах від 3 до 4, що негативно впливає на стан банківської безпеки у зв'язку зі значним перевищенням обсягів довгострокових кредитів над депозитами.

В цілому для країни традиційно характерне перевищення нормативного (60%) значення показника відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП (особливо у 2015 році – 99,05%, у 2022 та 2023 році – 74,77% та 105,35% відповідно), що зумовлено суттєвим падінням ВВП, податкоспроможності населення та бізнесу, відповідно потребою пошуку джерел для фінансування дефіциту бюджету за рахунок зовнішніх, внутрішніх запозичень. При цьому значним є саме відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП (71% у 2023 році при критичних значеннях 60-70%), що зросло за 2018-2023 роки на 24,97% через ріст зовнішніх запозичень, а як наслідок – зовнішнього боргу (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2.

Динаміка показників боргової безпеки в Україні у 2010-2023 роках

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Відхи- лення (2023– 2018), +/-
1. Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	45,64%	99,05%	72,74%	56,13%	64,16%	63,29%	74,77%	105,35%	32,62%
обсяг державного та гарантованого боргу, млрд. грн.	432,235	1571,769	2 168,45	1 998,30	2 551,88	2 672,06	4 075,45	5 519,51	3 351,06
ВВП, млрд. грн.	947,04	1586,92	2981,23	3560,30	3977,20	4222,03	5450,85	5239,11	2257,89
2. Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	–	59,81%	46,03%	35,53%	36,41%	36,97%	42,41%	71,00%	24,97%
Обсяг валового зовнішнього боргу, млрд. доларів США	–	43,45	50,45	48,95	53,72	57,2	71,47	101,7	51,25
Середній курс гривні до долара США	7,936	21,845	27,200	25,846	26,96	27,29	32,34	36,57	9,37
2. Відношення обсягу валового внутрішнього боргу до ВВП, %	16,42%	33,36%	25,88%	23,56%	25,97%	26,33%	26,82%	31,62%	5,74%
Обсяг валового внутрішнього боргу, млн. грн.	155,49	529,46	771,41	838,85	1032,95	1111,6	1461,89	1656,5	885,09
3. Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку, %	10,39	13,07	17,79	16,93	10,20	11,34	18,26	18,70	0,91
4. Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	–	30,61%	41,27%	51,69%	54,23%	54,09%	39,87%	39,84%	-1,43%
обсяг офіційних резервних активів, млн. доларів США	34,58	13,30	20,82	25,30	29,13	30,94	28,49	40,51	20
обсяг валового зовнішнього боргу, млн. доларів США	0	43,45	50,45	48,95	53,72	57,20	71,47	101,70	51,25

Джерело: розраховано автором за даними [50-51; 55-58; 71]

Відношення обсягу валового внутрішнього боргу до ВВП також зростає на 5,74% у 2018-2023 роках у зв'язку з фінансуванням дефіциту бюджету за рахунок внутрішніх позик для покриття дефіциту бюджету. Суттєво зросла середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку: якщо у 2010 році дохідність складала 10,39%, то у 2023 році – 18,7% (при критичних значеннях 9-11%), що сприяє збільшенню обсягів випуску ОВДП. Високим залишається значення співвідношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу: 51,69% у 2019 році, 39,84% у 2023 році (при оптимальному значенні 45-50%).

Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП вказує на те, що у 2010, 2018, 2020-2023 роках показник перебував за межами критичного значення (менше -6,0) і лише у 2015 році, 2019 році перебував в межах задовільних значень (-2--3). Це зумовлено як значним зростом дефіциту бюджету ці періоди, так і скороченням доходів зведеного бюджету або ж незначним їх зростанням порівняно з динамікою дефіциту (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3.

Динаміка показників бюджетної безпеки в Україні у 2010-2023 роках

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Відхи- лення (2023– 2018), +/-
1. Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП (%)	-6,79	-2,85	-4,69	-2,37	-8,58	-7,27	-15,50	-25,52	-20,83
Дефіцит державного бюджету, млрд. грн.	-64,27	-45,17	-139,81	-84,32	-341,21	-307,12	-844,83	-1336,80	-1196,99
3. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	–	–	55,82	47,27	39,87	45,13	43,18	63,91	8,09
Доходи зведеного бюджету, млрд. грн.	–	–	1664,05	1682,81	1585,58	1905,36	2353,78	3348,42	1684,38
4. Частка доходів державного бюджету у зведеному бюджеті, %	–	–	55,77%	59,32%	67,86%	68,06%	75,94%	79,80%	24,02%
Доходи державного бюджету, млрд. грн.	240,62	534,69	928,11	998,28	1076,02	1296,85	1787,40	2672,00	1743,89

Джерело: розраховано автором за даними [50-51; 64-65; 77]

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет перебував в межах критичних значень протягом усього досліджуваного періоду (порогове критичне значення більше 37%), виступаючи показником-дестимулятором стану бюджетної безпеки. Частка доходів державного бюджету у зведеному бюджеті (показник запропоновано автором) зросла за 2018-2023 роки на 24,02%, що вказує на зосередження фінансових ресурсів на центральному рівні управління.

Рівень проникнення страхування в межах від 0,7 до 2,5 (критичне значення – 1, оптимальне – 8), вказує на суттєве скорочення поширеності страхування в Україні та зростання пов'язаних з цим ризиків (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4.

Динаміка показників безпеки небанківського фінансового сектору України
у 2010-2023 роках

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Відхи- лення (2023– 2018), +/-
1. Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	2,44	1,87	1,66	1,49	1,14	0,92	0,71	0,90	-0,76
Валові страхові премії, млрд. грн.	23,08	29,74	49,37	53,00	45,18	39,05	38,69	47,01	-2,35
ВВП, млрд. грн.	947,04	1586,92	2981,23	3560,30	3977,20	4222,03	5450,85	5239,11	2257,89
2. Рівень капіталізації лістингових компаній (% ВВП)	15,90	3,21	0,20	0,04	–	–	–	–	–
3. Рівень волатильності індексу ПФТС	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Джерело: розраховано автором за даними [50-51; 61-62; 72]

Рівень капіталізації лістингових компаній також перебуває в межах критичного значення (менше 15%). Рівень волатильності індексу ПФТС перебуває в межах оптимального значення (0) за 2010-2023 роки.

Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси перебуває в межах небезпечних – критичних значень: в цілому більше 26% при

незадовільному нормативному – 25%, критичному нормативному – 30%, лише в 2023 році значення показника скоротилось до 23,27% (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5.

Динаміка показників грошово-кредитної безпеки України у 2010-2023 роках

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Відхи- лення (2023– 2018), +/-
1. Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), %	30,61	28,44	28,46	26,72	27,90	28,05	26,63	23,27	-5,19
готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (M0), млрд. грн.	182,99	282,67	363,63	384,37	516,08	581,01	666,07	716,17	352,54
грошовий агрегат M3 (Грошова маса), млрд. грн.	597,87	994,06	1277,64	1438,31	1850,01	2071,36	2501,62	3077,19	1799,55
2. Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), %	5,2	5,9	6,3	5,5	7,5	7,9	9,0	6,3	0,0
процентні ставки за кредитами, наданими резидентам (%)	14,6	17,5	17,2	17,0	13,1	12,2	16,2	16,8	-0,4
процентні ставки за депозитами, залученими депозитними корпораціями від резидентів (%).	9,4	11,6	10,9	11,5	5,6	4,3	7,2	10,5	-0,4
3. Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, %	0,11	0,17	0,17	0,17	0,08	0,07	0,16	0,23	0,06
середньозважена процентна ставка за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті (%)	11,62	25,22	19,22	18,35	7,89	7,67	19,80	26,12	6,90
ІСЦ (до відповідного періоду попереднього року)	109,4	148,7	110,9	107,9	102,7	109,4	120,2	112,9	2,0
4. Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам, %	28,59	17,81	18,74	21,87	21,77	24,37	21,94	23,70	4,96
5. Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	76,04	52,09	70,51	74,15	75,27	78,02	78,64	80,05	9,54

Джерело: розраховано автором за даними [54; 63; 66]

Це пов'язано зі значним обсягом готівки в обігу та водночас повільною динамікою збільшення грошової маси. Різниця між процентними ставками за кредитами та процентними ставками за депозитами перебуває в межах 5,2-9% (задовільне нормативне значення – 5%, критичне – 11%), тобто в цілому показник також вказує на небезпечний стан ситуації на грошово-кредитному ринку України.

Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями відносно індексу споживчих цін перебуває близько до задовільного значення.

Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів становила 28,59% у 2010 році, 17,81% – у 2015 році, 23,70% – у 2023 році, тобто в цілому також перебувала в критичному значенні при нормативному критичному 21%, що негативно впливає на грошово-кредитну безпеку. Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів складала більше 60% за 2010-2023 роки (нормативне оптимальне 60%), тобто показник позитивно позначається на стані грошово-кредитної безпеки.

Таблиця 2.6.

Динаміка показників валютної безпеки України у 2010-2023 роках

	2010	2015	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Відхи- лення (2023– 2018), +/-
1. Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	1,02	1,84	1,02	1,06	0,93	1,01	1,19	1,13	0,11
2. Чисті офіційні резерви (міжнародні резерви), млрд. дол. США	34,58	13,30	20,82	25,30	29,13	30,94	28,49	40,51	19,69
3. Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %	46,03	55,81	42,78	36,85	36,68	28,90	27,73	26,63	-16,15
4. Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. дол. США	–	0,12	-0,05	0,29	-0,07	0,25	-0,46	-1,03	-0,98
5. Рівень доларизації грошової маси (%)	–	32	29	29	27	23	25	24	-5,45

Джерело: розраховано автором за даними [58; 66; 71]

Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США в цілому перевищував 1,0 за винятком 2020 року, тобто перебував в межах задовільного значення (таблиця 2.6).

Чисті офіційні резерви зросли на 19,69 млрд дол, складаючи в 2023 році 40,51% зі значенням місяців імпорту – 5,4 місяці, що є оптимальним показником-стимулятором для забезпечення валютної безпеки.

Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів поступово скорочувалась з 2010 року (критичне нормативне значення – 45–50%, оптимальне – 20%), тобто показник як дестимулятор почав прямувати до оптимального значення. Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти в межах від -1 до 0,3 перебував в межах оптимального значення, позитивно впливаючи на валютну безпеку. Рівень доларизації грошової маси скоротився у 2015-2023 роках, перебуваючи при цьому в незадовільному діапазоні.

Воєнний стан, який діє з 24 лютого 2022 р. значно впливає на фінансову систему України, стан якої є вкрай складний і потребує негайних та ефективних заходів для забезпечення стійкості і розвитку. Умови воєнного стану спричинили значні труднощі: зокрема, збої у платіжному обігу, втрату довіри від зарубіжних інвесторів, зниження ділової активності та зростання ризиків. Зокрема, бюджетна сфера переорієнтувалася на воєнні цілі та незважаючи на значне ускладнення ситуації в бюджетній сфері, Україна продовжує виконувати свої боргові зобов'язання.

З державним бюджетним дефіцитом уряд країни боровся завдяки надходженню міжнародної фінансової допомоги. Так, з початку війни надходження від іноземної допомоги дозволило покрити близько 55% усіх витрат бюджету. До фінансової допомогти Україні долучилися велика кількість фінансових міжнародних організацій та уряди інших країн (Канада, США, Італія, Велика Британія, Франція тощо). Саме зовнішнє фінансування стало одним з головних факторів макростабільності в Україні [79].

В сучасних умовах джерелами фінансування державного бюджету є військові облігації, кредити від Міжнародних фінансових організацій, а також двосторонні кредити та гранти (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Фінансування державного бюджету станом на 08.10.2024 [43]

Фінансова система України виявилася стійкою до умов воєнного стану та змогла оперативно адаптуватися, завдяки фахівцям НБУ та Міністерства фінансів України, які продемонстрували високий професійний рівень. Їх рішення дозволило утворити міцний економічний фронт. Не можна повністю говорити, що в умовах війни економіка України зросла. Цього не відбулося, але разом з тим не відбулося й суттєвого падіння національної економіки, що є вкрай важливим в умовах війни [78].

2.2. Фінансова стабільність національної економіки та шляхи її забезпечення в Україні

Забезпечення фінансової стабільності національної економіки є невід’ємним завданням державної політики кожної суверенної держави. Згідно

із трактуванням НБУ, фінансова стабільність – це стан фінансової системи, за якого вона здатна належним чином виконувати основні функції, такі як фінансове посередництво та здійснення платежів, а також протистояти кризовим явищам [81].

Фінансова система вважається стабільною за умови що [80]:

- 1) вона ефективно перерозподіляє ресурси від власників заощаджень до інвесторів;
- 2) фінансові ризики ретельно оцінюються та адекватно управляються;
- 3) фінансова система здатна абсорбувати шоки без значних негативних наслідків.

Фінансова стабільність це комплексна категорія, що визначає стан функціонування більшості сфер і секторів фінансової системи країни, якими з-поміж інших є бюджетна, грошово-кредитна, боргова, валютна, банківська, страхова та інші [82].

Для досягнення фінансової стабільності Національний банк України застосовує такі підходи [80]:

- забезпечення макропруденційної політики;
- підтримка банків та сприяння їх фінансовій стійкості;
- здійснення наглядової політики за банками, платіжними системами та системами розрахунків;
- застосування стрес-тестування банківської системи та найбільших позичальників банків.

Для оцінки фінансової стабільності в динаміці центробанки визначають індекс фінансового стресу (ІФС), який охоплює п'ять субіндексів (банківського сектору, корпоративних цінних паперів, державних цінних паперів, валютного ринку, поведінки домогосподарств) та враховує ефект їх кореляції. Індекс фінансового стресу є характерним індикатором фінансової стабільності, що відображає рівень напруги у фінансовому секторі України [80].

ІФС набуває значень від 0 до 1, де 0 – повна відсутність напруги та 1 – найвищий рівень стресу. ІФС демонструє виключно поточний стан справ, але не вказує на майбутні ризики [83].

Індекс фінансового стресу дає змогу [80]:

- виміряти рівень стресу фінансової системи;
- оцінити глибину і тривалість періоду нестабільності фінансових ринків, а також порівняти його з рівнем стресу в минулі кризи;
- оцінити (разом із іншими показниками) ефективність антикризових заходів;
- визначити характер потрясінь фінансової системи та її окремих складових – системний чи епізодичний.

На рис. 2.2. представлено значення ІФС фінансової системи України за період квітень 2008 – червень 2023 рр.

Рис. 2.2. Індекс фінансового стресу фінансової системи України у 2008-2023 рр. [83]

З рисунку видно, що стресовими чинниками для України виявилися світова фінансова криза 2008-2009 рр., розгортання та загострення війни на сході країни 2014-2015 рр. та початок повномасштабної війни у лютому 2022 року.

Станом на 24 лютого 2022 р. індекс фінансового стресу стрімко зріс до 0,466 разом з усіма своїми складовими, що свідчить про системний характер стресу для фінансового сектору загалом.

Через місяць після початку війни індекс фінансового стресу почав знижуватися, однак несуттєво (0,452 на 24.03.2022 року). При цьому лише рівень субіндексу поведінки домогосподарств залишався порівняно низьким завдяки збереженню довіри населення до банківської системи, що убезпечило від значного відпливу вкладів і загалом стримало зростання загального індексу.

До кінця травня значення субіндексу банківського сектору (0,075) поліпшилося через високий рівень ліквідності банківських активів. Незважаючи на зниження ІФС до 0,1297 у липні 2023 року, рівень стресу на фінансовому ринку залишається досить високим за історичними мірками [80].

Станом на листопад 2023 року у зоні активних бойових дій та під окупацією росії залишаються території, що формували 20% ВВП країни. Окрім зниження поточного виробництва, що суттєво скорочує потенціал економіки України в цілому, внаслідок війни втрати фізичного капіталу від руйнувань підприємств, житла та інфраструктури сягнули 100 млрд дол. США, що еквівалентно 50% ВВП 2022 року.

Отже, повномасштабна війна росії проти України призвела до потужних фінансово-економічних, соціально-демографічних, екологічних зрушень, які мають далекосяжні наслідки для України. Досягнення фінансової стабільності в Україні вимагає комплексного підходу та взаємодії різних сфер влади, сектору бізнесу та громадянського суспільства.

Ключовим є постійний моніторинг економічної обстановки, оперативна реакція на зміни та впровадження необхідних реформ, спрямованих на забезпечення сталого економічного розвитку та підвищення фінансової стійкості країни [80].

Ефективне функціонування фінансової системи неможливе без активного використання фінансових послуг населенням. Ця ідея має загальне значення як для депозитної політики держави, так і для кредитної та інвестиційної.

Очевидно, що користувачі фінансових послуг повинні мати фінансову грамотність та фінансовий доступ, оскільки це є ключовим чинником для стабільності фінансової системи. Важливим завданням індустрії 4.0 щодо соціальної сфери є фінансова інклюзія, яку Національний банк України окреслив однією зі стратегічних цілей розвитку цифрової економіки в Україні. «Фінансова інклюзія – створення умов для залучення усіх сегментів населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно урегульовані та відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві» [85].

Цифрова трансформація може стати важливим інструментом для забезпечення фінансової інклюзії, проте вона також потребує ретельного аналізу і розуміння її впливу на різні сегменти населення. Перевагами взаємодоповнення процесів фінансової інклюзії і впровадження цифрових технологій є:

1) доступність до фінансових послуг, оскільки онлайн фінансовий доступ надає можливості їх використання широким колом населення. Наприклад, мобільні додатки банків та інші цифрові рішення можуть забезпечити доступ до банківських рахунків і платіжних послуг, навіть для тих, хто раніше мав обмежений доступ до традиційних фінансових установ;

2) відповідність потребам попиту, так як цифрові рішення можуть бути налаштовані для відповідності конкретним потребам різних груп населення. Наприклад, додатки з функціями адаптації для осіб з обмеженими можливостями можуть полегшити їх доступ до фінансових послуг;

3) інноваційність та зручність у користуванні за допомогою розроблених нових, зручних та ефективних цифрових фінансових послуг. Наприклад, мобільні платежі, онлайн-кредитування та інші інноваційні рішення можуть полегшити життя споживачів і покращити їх фінансову поведінку;

4) підвищення фінансової грамотності через онлайн-курси, інтерактивні навчальні платформи та інші цифрові ресурси, що базуються на цифрових

технологіях (безкоштовна он-лайн платформа з фінансової грамотності «Гаразд» [86]);

5) включеність через можливість всім громадянам використовувати фінансові послуги для свого благополуччя, розвитку та захисту від фінансових ризиків;

6) регулятивна підтримка, яка сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку фінансових послуг та забезпечує захист прав споживачів.

Однак процеси цифрової трансформації та фінансової інклюзії також спричиняють виклики та ризики, такі як доступність до інтернету, кібербезпека, конфіденційність даних та розриви в цифровій нерівності. Деякі групи населення можуть залишатися відсталими від цього процесу через технологічні бар'єри або відсутність доступу до цифрових засобів.

Загалом, якщо оцінювати ситуацію в Україні на національному рівні щодо користування фінансовими продуктами, то обізнаність громадян щодо фінансових послуг щорічно зростає і є досить високою, з кращим результатом, чим низка європейських країн [87].

Таким чином, високий рівень цифровізації, а також фінансова інклюзія як процес широкого доступу до фінансових послуг, разом із захистом прав споживачів фінансових послуг, є ключовими для розвитку фінансових можливостей громадян та сприяють стабільності фінансової системи. Тому, при формуванні державної політики важливо враховувати, наскільки громадяни мають доступ до фінансових послуг [84].

2.3. Напрями реформування фінансової системи України

Функціонування фінансової системи є основою для виконання різних завдань і функцій держави в різних сферах життя суспільства. Розвинена і стабільна фінансова система є ключем до успішної реалізації державної економічної політики. Проте в Україні процес створення самостійної і

ефективної фінансової системи є тривалим і складним, оскільки вимагає постійного вдосконалення відповідно до потреб держави та змін у світовій фінансово-економічній ситуації. Сучасні кризові явища України мають значний вплив на її фінансову систему. Однак, з урахуванням військової агресії та введення воєнного стану на території країни, фінансова система працює у новому форматі з іншими векторами розвитку. Це породжує нові проблеми, що потребують негайного вирішення для ефективного розпорядження ресурсами [91].

Правові та економічні проблеми функціонування фінансової системи України, які виникли в результаті повномасштабного вторгнення до України та запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року. Введення воєнного стану викликало необхідність реагування на воєнні дії та забезпечення безпеки країни, що вплинуло на фінансові потоки та бюджетні видатки. Зокрема, значні кошти були спрямовані на потреби оборони, що створило додаткове фінансове навантаження. Фінансова система стикається з регулюванням внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз, що може негативно позначитися на її стабільності [91].

Фінансова система України в умовах війни зіткнулася з найбільшими труднощами, які призвели до суттєвих втрат. Водночас фінансова система себе показала дієвою та міцною й змогла втриматися у перші дні війни, швидко адаптуватися до воєнного стану та продовжила розвиток економіки.

Підтримуємо позицію А.В. Мейш, який окреслює наступні проблеми фінансової системи України: відсутність ефективної державної підтримки розвитку малого і середнього бізнесу; недосконалість діючої системи оподаткування; неефективний контроль за сплатою податків (надмірна перевантаженість чинного податкового законодавства великою кількістю наданих пільг); неефективне функціонування бюджетної системи недостатній контроль за цільовим і раціональним використанням бюджетних коштів [92].

Особливо важливим у сьогоденній ситуації євроінтеграційних прагнень України постає питання вдосконалення управління державними фінансами

відповідно до вимог Європейського Союзу в системі діяльності уряду, і ці питання є предметом обговорення між Кабміном та міжнародним фінансами інституціями. Системи оцінки фінансового становища та якості управління фінансами стають на заваді ефективному розвитку державної фінансової системи в умовах євроінтеграційного курсу України [93, с. 156-163].

Напрямами реформування фінансової системи в умовах війни мають стати [88; 89; 90]: ефективне управління фіскальними ризиками, розвиток державного внутрішнього фінансового контролю, підвищення прозорості бюджету, реформування бухгалтерського обліку та аудиту, підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі, удосконалення міжбюджетних відносин, підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України, верифікації державних виплат, моніторингу адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів, спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної системи, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

Однією з останніх та наймасштабнішою за останні роки є фінансова підтримка Сполучених Штатів Америки-ленд. Ліз. Так, 10 травня 2022 року президентом США було підписано «Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act of 2022» [94].

Суттєву допомогу та підтримку населенню надаються міжнародні фінансові організації, Так, 12 853 290 заявок подано по різних програмах допомоги, за 8 981 326 заявка проведені виплати, а в черзі на верифікацію ще є 3 911 286 заявок, що складає меншу частину від поданих. Грошова допомога надається міжнародними організаціями в рамках реалізації проекту щодо надання додаткових заходів соціальної підтримки окремих категорій населення, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб, передбаченого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 року № 487 «Про реалізацію

спільного з Місією Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариством Червоного Хреста України проекту щодо додаткових заходів соціальної підтримки окремих категорій населення». Грошова допомога надається міжнародними організаціями відповідній соціальній категорії населення, згідно умов меморандумів про співпрацю/співробітництво, укладених Міністерством соціальної політики України та відповідною міжнародною організацією [91].

Безперечно для вирішення або послаблення гостроти проблем фінансової сфери, на думку науковців, слід особливо зосередити увагу на розвиток сучасної й конкурентоспроможної інфраструктури національних фінансових інституцій. Тому визначимо перелік заходів необхідних для динамічного розвитку фінансової системи, а саме:

- впровадження монетарної політики на основі інфляційного таргетування;
- забезпечення режиму гнучкого валютного курсу;
- зниження вартості грошей в країні;
- відновлення кредитування економіки;
- модернізація системи регулювання та нагляду;
- підвищення прозорості та стабільності фінансових ринків;
- очищення ринків від проблемних активів;
- забезпечення динамічного розвитку інструментів та інфраструктури фінансових ринків;
- вдосконалення системи оподаткування учасників фінансових ринків;
- забезпечення інституційної незалежності регуляторів;
- підвищення організаційної ефективності регуляторів;
- впровадження новітніх ІТ-технологій;
- покращення координації роботи регуляторів та учасників фінансового ринку;
- стимулювання розвитку фінансової грамотності споживачів та інвесторів фінансового ринку;
- підвищення стандартів захисту прав споживачів та інвесторів

фінансового ринку [16].

Щодо перспектив покращення фінансової системи України в час війни експерти наголошують на необхідності розвитку та впровадженні нових технологій у фінансовій сфері. Вони включають в себе такі напрямки як електронні платежі, банківські послуги онлайн, розвиток фінтех-компаній та використання блокчейн-технологій та е-гривні. Завдяки цьому, банки зможуть швидше та ефективніше виконувати свої функції, а люди матимуть можливість здійснювати фінансові операції незалежно від місця перебування та обставин [95].

Враховуючи складні умови воєнного стану, керівництву та фінансовим інститутам варто приділити особливу увагу адаптації й збереженню стабільності фінансової системи, тому відповідно до сучасних викликів науковцями визначено рекомендації, які можуть сприяти ефективнішому вирішенню фінансових викликів у період воєнного стану:

- створення резервів капіталу та ліквідності для забезпечення фінансової стійкості під час екстрених ситуацій;
- розробка механізмів швидкого й ефективного доступу до резервів у випадку загострення ситуації;
- постійний моніторинг ринків та аналіз впливу воєнного стану на фінансові ринки;
- реакція на швидкозмінні умови через адаптивні стратегії та ризик-менеджмент;
- посилення заходів з кібербезпеки для захисту фінансової інфраструктури від атак та кіберзагроз;
- забезпечення робочої готовності та резервних систем для уникнення втрат даних та фінансових активів;
- розробка ефективних механізмів співпраці з регуляторами та урядовими органами для координації дій та швидкого реагування на фінансові виклики;
- узгодженість з регуляторами стосовно тимчасових обмежень та введення стимулів для підтримки стабільності; взяття на себе соціальної відповідальності

шляхом надання підтримки клієнтам та громадам, які зазнали втрат через воєнні події;

- розробка програм корпоративної відповідальності для полегшення соціальних та економічних наслідків війни;

- розробка гнучких фінансових стратегій, які враховують різні сценарії воєнного стану;

- залучення експертів для аналізу та прогнозу можливих впливів та розробки стратегій відповіді;

- впровадження ефективної системи внутрішнього управління для швидкого прийняття рішень у відповідь на зміни у фінансовому середовищі;

- навчання персоналу на випадок кризових ситуацій та вдосконалення комунікаційних процесів [96, с. 78; 97, с. 102].

Висновки до 2-го розділу

Проаналізувавши сучасний стан і напрями удосконалення фінансової системи України в умовах війни дійшли наступних висновків.

1. Ретроспективний аналіз стану забезпечення фінансової безпеки України у 2010-2023 роках демонструє ряд викликів, які пов'язані з її різними складовими. Найбільш гострими загрозами для фінансової системи держави є:

- банківська безпека: зростання частки простроченої заборгованості за кредитами в сукупному обсязі кредитування, частки непрацюючих кредитів, коливання співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів;

- боргова безпека: тривале перевищення нормативного (60%) значення показника відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, зростання відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, середньозваженої дохідності облігацій внутрішньої державної позики;

- бюджетна безпека: критичне відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП у 2010, 2018, 2020-2023 роках (менше -6,0); рівень

перерозподілу ВВП через зведений бюджет перебував в межах критичних значень протягом усього досліджуваного періоду (порогове критичне значення більше 37%), зосередження фінансових ресурсів на центральному рівні управління;

- проблеми забезпечення безпеки небанківського фінансового сектору: страхової, зважаючи на критичні значення проникнення страхування в межах від 0,7 до 2,5; фондової: рівень капіталізації лістингових компаній перебуває в межах критичного значення (менше 15%);

- небезпечний стан грошово-кредитної безпеки, зважаючи на значну частку готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, велику різницю між процентними ставками за кредитами та за депозитами (в межах 5,2-9%);

- незадовільний стан доларизації грошової маси, проте в цілому задовільний стан валютної безпеки України.

2. Забезпечення стабільності фінансової системи України під час воєнного стану є пріоритетним завданням, оскільки це забезпечує достатні ресурси для оборони країни та неперервне функціонування її економіки. Додатково, важливо активно працювати над привертанням інвестицій, підтримкою малих та середніх підприємств та раціональним використанням фінансової допомоги зарубіжних держав для зміцнення фінансового та економічного фронту країни. Тому, безумовно, удосконалення внутрішніх процесів і зміцнення репутації України, як надійного партнера є важливими кроками для зайняття гідного місця на світовій економічній арені.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У кваліфікаційній роботі на основі проведеного дослідження отримано наукові результати, які полягають в обґрунтуванні теоретичних положень щодо особливостей фінансової системи України у воєнний час та розробці практичних рекомендацій з напрямів її реформування. Основні висновки і результати полягають у наступному.

1. Доведено, що структура фінансової системи визначається типом і моделлю економічної системи і, в значній мірі залежить від: суспільного устрою; характеру та масштабів діяльності держави; методів та ступеня втручання держави в економіку; типу соціальної політики; характеру міжнародної діяльності; історичних тенденцій та рівня демократизації суспільства.

2. В умовах війни посилюються наявні системні ризики у фінансовому секторі України, які загрожують фінансовій стабільності країни. Для оцінки фінансової стабільності в динаміці центробанки визначають індекс фінансового стресу (ІФС), який охоплює п'ять субіндексів (банківського сектору, корпоративних цінних паперів, державних цінних паперів, валютного ринку, поведінки домогосподарств) та враховує ефект їх кореляції. Індекс фінансового стресу є характерним індикатором фінансової стабільності, що відображає рівень напруги у фінансовому секторі України.

3. Ретроспективний аналіз стану забезпечення фінансової безпеки України у 2010-2023 роках дозволив визначити потенційні загрози для фінансової системи в частині: банківської безпеки (зростання частки простроченої заборгованості за кредитами в сукупному обсязі кредитування, частки непрацюючих кредитів, коливання співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів); боргової безпеки (тривале перевищення нормативного (60%) значення показника відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, зростання відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, середньозваженої дохідності облігацій внутрішньої

державної позики); бюджетної безпеки (критичне відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП у 2010, 2018, 2020-2023 роках (менше -6,0); рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет перебував в межах критичних значень протягом усього досліджуваного періоду (порогове критичне значення більше 37%), зосередження фінансових ресурсів на центральному рівні управління); проблеми забезпечення безпеки небанківського фінансового сектору (страхової – зважаючи на критичні значення проникнення страхування в межах від 0,7 до 2,5 та фондової – рівень капіталізації лістингових компаній перебуває в межах критичного значення (менше 15%); небезпечний стан грошово-кредитної безпеки, зважаючи на значну частку готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси, велику різницю між процентними ставками за кредитами та за депозитами (в межах 5,2-9%); незадовільний стан доларизації грошової маси, проте в цілому задовільний стан валютної безпеки України.

4. Отже, повномасштабна війна росії проти України призвела до потужних фінансово-економічних, соціально-демографічних, екологічних зрушень, які мають далекосяжні наслідки для України. Досягнення фінансової стабільності в Україні вимагає комплексного підходу та взаємодії різних сфер влади, сектору бізнесу та громадянського суспільства. Ключовим є постійний моніторинг економічної обстановки, оперативна реакція на зміни та впровадження необхідних реформ, спрямованих на забезпечення сталого економічного розвитку та підвищення фінансової стійкості країни.

5. Виділено наступні проблеми фінансової системи України: відсутність ефективної державної підтримки розвитку малого і середнього бізнесу; недосконалість діючої системи оподаткування; неефективний контроль за сплатою податків (надмірна перевантаженість чинного податкового законодавства великою кількістю наданих пільг); неефективне функціонування бюджетної системи, недостатній контроль за цільовим і раціональним використанням бюджетних коштів.

6. Напрямами реформування фінансової системи в умовах війни мають стати:

- ефективне управління фінансовими ризиками;
- розвиток державного внутрішнього фінансового контролю;
- підвищення прозорості бюджету;
- реформування бухгалтерського обліку та аудиту;
- підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування;
- розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі;
- удосконалення міжбюджетних відносин;
- підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України;
- верифікації державних виплат;
- моніторингу адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів;
- спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної системи, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

7. Щодо перспектив покращення фінансової системи України в час війни експерти наголошують на необхідності розвитку та впровадженні нових технологій у фінансовій сфері. Вони включають в себе такі напрямки як електронні платежі, банківські послуги онлайн, розвиток фінтех-компаній та використання блокчейн-технологій та е-гривні. Завдяки цьому, банки зможуть швидше та ефективніше виконувати свої функції, а люди матимуть можливість здійснювати фінансові операції незалежно від місця перебування та обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нестеренко А. С. Визначення «фінансової системи» та її структурний склад. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція. Збірник наукових праць. Випуск 6-3. Том 1. С.71-74.
2. Александрова М.М., Маслова С.О. Гроші. Фінанси. Кредит: Навчально-методичний посібник. 2-е вид., перераб. І доп. К.: ЦУЛ, 2002. С. 10.
3. Науменкова С.В., Міщенко С.В. Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів // Фінанси України. 2006. № 6. С. 44-56.
4. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент. Моя книга. 2007. С. 21-23.
5. Сніжко, О. В. Фінансовий розвиток трансформаційних економік: структурно-функціональний аналіз: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2009. 815 с.
6. Опарін В.М. Фінанси. Економічна енциклопедія, т. 3. С. 797.
7. Фінанси (теоретичні основи)/ За ред. М.В. Грінчиної, В.Б. Захожая. К. 2002. С. 16.
8. Безгубенко Л. Фінансова система України в умовах перехідного етапу/ Фінанси України. 1998. № 9. С. 15.
9. Шовкун В. Напрями реформування фінансової системи України/ Фінанси України. 1995. № 1. С. 42.
10. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів, 2001. С. 52.
11. Кудряшов В.П. Фінанси. Навчальний посібник. Херсон, 2002. С. 15.
12. Mishkin F. Economics of the Money, Banking and Financial Markets. Third Edition. 1992. P. 39-50, 157-161.
13. Парфенюк Ю.В. Сутність фінансової системи України та її структура. Науковий вісник. 2005. Вип. 15.2. С. 197-202.
14. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс: підручник. К.:

Юрінком. Інтер. 2010. 808 с.

15. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: Навч. посібник. 2-ге вид., переробл. і допов. К.: Атіка, 2007. 368 с.

16. Сиволап Л.А. Сучасний стан фінансової сфери в Україні. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://economics.net.ua/files/archive/2016/No3/50.pdf>

17. Кравчук Н. Фінансова система держави: теоретична концептуалізація та проблеми структурування. Світ фінансів. Випуск 3 (8), жовтень 2006 р. С. 80-94.

18. Федоров В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія. К.: КНЕУ, 2002. 387 с.

19. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти). Монографія. К.: КНЕУ, 2005. 239 с.

20. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. 2 вид., перероб. і доп. К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

22. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.

23. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. К.: Центр Навчальної Літератури, 2003. 312 с.

24. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навчальний посібник. Тернопіль: Астон, 2002. 212 с.

25. Свірський В. Роль фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави. Світ фінансів. Випуск 3 (16), вересень 2008 р. С. 47-57.

26. Global Financial System: A Functional Perspective, Eds: D. B. Crane, et al., Boston, MA: Harvard Business School Press, 1995.

27. Merton, R. C. and Z. Bodie (2004), "The Design of Financial Systems: Towards a Synthesis of Function and Structure", NBER Working Paper №10620.

28. Krahnen J., Schmidt R. The German Financial System / Oxford

University Press. 2004. 554 p.

29. Levine R. (2004) “Finance and Growth: Theory and Evidence”, NBER Working Paper № 10766

30. FitzGerald V. (2006), “Financial Development and Economic. Growth: A Critical View” [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.socialsciences.manchester.ac.uk>. – Назва з екрану.

31. Demirguc-Kunt A. (2006) “Finance and Economic Development: Policy. Choices for Developing Countries”, World Bank Policy Research Working Paper № 3955.

32. Haiss P., Fink G. (2006) “The FinanceGrowth-Nexus Revisited: New Evidence and the Need for Broadening the Approach”, EI Working Paper №. 73 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://fgr.wu-wien.ac.at/institut/ef/publicat.html> . – Назва з екрану.

33. Grosfeld I. (1994) Comparing Financial Systems: Problems of Information and Control in Economies in Transition, CASE Research Foundation, Warsaw

34. Rajan R., Zingales L. (1996) “Financial Dependence and Growth”, NBER Working Paper № 5758.

35. Buckle M., Thompson J. (2004) The UK Financial System: Theory and Practice. 4th ed. Manchester University Press, 392 p

36. Allen, F. and D. Gale (2000), Comparing Financial Systems, Cambridge, MA: MIT Press. 507 p.

37. Song F., Thakor A. (2007) “Financial System Architecture and the Co-evolution of Banks and Capital Markets” [Електронний ресурс] / Режим доступу: [http:// papers.ssrn.com... _code456171.pdf?](http://papers.ssrn.com..._code456171.pdf?) – Назва з екрану.

38. Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка: Підручник. К.: КНЕУ, 2004. 889 с.

39. Neave E. (1991) The Economic Organisation of a Financial System. Routledge. 198 p

40. Wachtel P. (2001) “Growth and Finance:What Do We Know and How

Do We Know It?”, *International Finance* 4:3, : 335-362.

41. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в XX столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Львів: Каменяр, 2000. 303 с.

42. Звіти Державної казначейської служби України. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.treasury.gov.ua/timeline?category_id=6&type=posts

43. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Режим доступу: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435

44. Шкабара І.В., Литвинчук І.В. Фінансова система в умовах війни. Тези науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки. м. Житомир. 13-17 травня 2024 р.

45. Шкабара І.В., Литвинчук І.В. Стан фінансової системи України в умовах війни. Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу». м. Житомир. 7-8 листопада 2024 р.

46. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html

47. Штанцель, С. (2024). РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ. *Київський економічний науковий журнал*, (6), 154-164. <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2024-6-21>

48. Акімова Л.М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу, систематизованих за окремими сферами її розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2018. Вип. 6 (7). С. 5-13.

49. Бондаренко А.І. Механізми державного забезпечення результативності фінансової безпеки в національній економіці. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. Вип. 2.

50. Валовий внутрішній продукт (1990-2022) (2021=100). Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/vvp_rik/vvp_rik90-22_2021_100.xlsx
51. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах у 2023 році. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/vvp/vvp_kv/vvpf_23_ue.xls
52. Гладченко Л. Прозорість державних фінансів як передумова ефективності державного управління. Ринок цінних паперів України. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. 2011. Вип. 3-4. С. 35-41.
53. Грицишен Д.О., Свірко С.В., Супрунова І.В. Бюджетна безпека як об'єкт аналітичних досліджень в умовах реформування системи управління місцевими бюджетами. Інвестиції: практика та досвід. 2019. Вип. 24. С. 129-134.
54. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xlsx>
55. Державний борг та гарантований державою борг. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovani-derzhavju-borg>
56. Державний та гарантований державою борг України за станом на 31.01.2024. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3_31_01_2024_%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4_%D1%83%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9_.xls
57. Державний та гарантований державою борг України за станом на 31.01.2020. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B3%2031_01_2020%20%D0%BC%D0%BB%D1%80%D0%B4.xlsx

58. Динаміка міжнародних резервів. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/international-reserves-allinfo>
59. Дохідність ОВДП на первинному ринку. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/OVDP_mis.xlsx
60. Желябін В.О. Оцінка ефективності державного управління згідно з критеріями фінансової безпеки України. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. Вип. 37. С. 180-184.
61. Індекс ПФТС. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/4-Financial_markets.xlsx
62. Індеси акцій. Індекс ПФТС. Офіційний сайт ПФТС. URL: <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes>
63. Індеси споживчих цін у 1993-2023 роках (до відповідного періоду попереднього року). Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ct/isc_rik/isc1993-2020vpgr.xls
64. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2023 рік. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582
65. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538
66. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.3-Loans.xlsx>
67. Лондар Л.П. Борговий складник фінансової безпеки України: загрози та індикатори. Стратегічні пріоритети. 2015. Вип. 4. С. 70-78.
68. Мунько А. Особливості управління державним боргом України до та після ведення воєнного стану. Науковий вісник: Державне управління. 2023. Вип. 2 (14). С. 162-180.

69. Носань Н.С. Ретроспективний аналіз основних індикаторів стану фінансової безпеки України. *Modern economics*. 2019. Вип. 14. С. 193-199. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/8445/8444>
70. Обсяги активних операцій та частка непрацюючих активів в цілому по системі. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/NPL_AO_2024-06-01.xlsx
71. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>
72. Показники діяльності страхових компаній. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Insurance_companies_2024-01-01.xlsx
73. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
74. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
75. Процентні ставки за активними і пасивними операціями Національного банку. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/files/PInterestRates.xls>
76. Рудик Н.В. Фінансова безпека в системі управління державними фінансами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2014. Вип. 5 (4). С. 128-133.
77. Статистичні збірники Міністерства фінансів України у 2014-2021 роках. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik>
78. Маршук, Л., & Бурлака, М. (2022). ФІНАНСОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ. *Економіка та суспільство*, (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-26>

79. Новини. Електронний ресурс. Режим доступу: https://lb.ua/blog/yaroslav_zhelezniak/528218_derzhbyudzheth_serpni_postaviv.html
80. Ситник Н. С., Фольтович Д. Р. Фінансова стабільність національної економіки та шляхи її забезпечення в Україні. Business Economics. Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Science and Education in Progress» (December 26-28, 2023). Dublin, Ireland. Режим доступу: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5048/5085>
81. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
82. Ситник Н. С. Фінансові аспекти складників економічної безпеки держави. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 1(2). С. 136-140. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_1\(2\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_1(2)_30).
83. Індекс фінансового стресу. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
84. Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті: тези доповідей XLVII Міжнародної наукової студентської конференції за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2023 рік (м. Полтава, 25 квітня 2024 р.). Полтава : ПУЕТ, 2024. 801 с. 1 електрон. опт. Диск (CD-R). Текст укр., англ. мовами.
85. Фінансова інклюзія як драйвер економічного зростання: що потрібно робити державі, бізнесу та громаді. Офіційний інтернет-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-inklyuziya-yak-drayver-ekonomichnogo-zrostannya-scho-potribno-robiti-derjavi-biznesu-ta-gromadi>.
86. Гаразд. Он-лайн платформа з фінансової грамотності. Офіційний інтернет-сайт Національного банку України. URL: <https://harazd.bank.gov.ua>.
87. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. Звіт за результатами дослідження. Офіційний інтернет-сайт Національного банку України. URL:

https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4.

88. Замкова Н., Гнидюк І. Фінансова політика субнаціонального рівня. Вісник КНТЕУ. 2020. №3. С. 66–78. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/03/06.pdf>

89. Маршук Л.М., Мовчан Д.О., Покойовий О.О. Особливості фінансової системи в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1228>

90. Нікітішин А.О. Податкова політика в умовах економічних перетворень : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.

91. Ustynova, I., & Bilyavska, V. (2024). PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE AND ASSET MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF MILITARY AGGRESSION. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 3(72), 123–128. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19070>

92. Мейш А.В. Перспективи розвитку фінансової системи України. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. № 1. С. 70-74.

93. Кужелєв М.О, Житар М.О. Особливості формування державної фінансової політики в умовах європейської інтеграції України: Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 2. С. 154-163.

94. Ленд-ліз і \$33 млрд. Що дасть нова допомога США. URL: <https://tsn.ua/ato/zakon-prolend-liz-vid-ssha-scho-ce-take-i-yak-vpline-naekonomiku-ukrayini-2032177.html>

95. Барбалат А.Ф. Стан фінансової системи України в умовах повномасштабної війни. Участь молоді у розбудові агропромислового комплексу країни: зб. матер. наук- практ. конфер. (м. Миколаїв, 22-24 бер. 2023 р). Миколаїв, 2023. С. 8-11.

96. Луцик Ю., Деменєв О., Пархоменко П., Телегін В. Збереження фінансово-економічної стійкості як запорука стабілізації економіки держави та надійного фінансового забезпечення потреб оборони і безпеки в умовах повномасштабної агресії РФ проти України. Повітряна міць України. 2023. No 1(4). С. 74-80.

97. Кізима Т., Клімов І., Охотницький Ю. Міжнародна фінансова допомога Україні в умовах війни та її вплив на боргову безпеку держави. Дев'яті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць м. Тернопіль, 17 листопада 2023 року. С. 100-103.